

Гуцули, бойки, лемки

Традиція і сучасність

В 120. річницю від дня народження
Станіслава Вінценза

Станіслав Вінценз (1888–1971)

– великий гуманіст ХХ ст., прозаїк, філософ, есеїст, любитель та знавець Гуцульщини і Покуття. Він народився 30 листопада 1888 р. в Слободі Рунгурській. Був поляком французького походження. Він закінчив навчання у гімназіях: в Коломиї, Стрию та філософічний факультет у Відні, де захистив кандидатську дисертацію. У час Першої світової війни боровся на східному фронті під Галичем, а також у Доломітових Альпах, але не брав участі у польсько-українській боротьбі 1919 р., вважаючи її братовбивчим конфліктом, чим маніфестував ідею польсько-українського помирення. До 30-х років XX ст. брав участь у політичній, суспільній і публіцистичній діяльності, потім почав писати найвидатнішу епопею про Гуцульщину, під назвою

Na wysokiej połoninie (*На високій полонині*). Праця над книгою тривала довго, спочатку в Бистреці в Чорногорі, потім на еміграції. В 1939 р. він втік від советів через Чорногору в Угорщину, тому що не хотів служити, як сам говорив *огидній ідеї сталінізму, яка веде до деградації одиниці і суспільства.* Після війни, разом з дружиною Іреною і дочкою Барбарою емігрував у Францію і поселився біля Гренобль. Кожні канікули він проводив у Альпах, у невеликому селі Ла Комб, де охоче зустрічався з багатьма друзями. Станіслав Вінценз помер 28 січня 1971 р. в Лозанні. Згідно з заповітом, його та його дружину похоронили на сальваторському цвинтарі у Krakovі.

BIBLIOTEKA GÓRSKA
CENTRALNEGO OŚRODKA TURYSTYKI GÓRSKIEJ PTTK
w KRAKOWIE

TOM 5

Гуцули, бойки, лемки
– традиція і сучасність

Матеріали наукової конференції

Станіслав Вінценз – в бік діалогу
Вибрані листи і фотографії

Краків 2008

**Видання здійснене за фінансової підтримки
Малопольського воєводства**

Редакція
Юстина Чонстка-Клапита

Переклад
Анна Важеха, крім статей «Сучасний образ бойка...» і «Станіслав Вінценз у Krakow» - Юстина Богуцька та «Чи волохи це Włosi» і «Роль скрипки...» – Дорота Камінська
Стаття І. Мацієвського «Музика у міжкультурному контексті» написана українською мовою.

Коректа
Марія Ульріх, Христина Дубницька

Листи зібрали і упорядкували
Анджей Рущак, Анна Важеха, Кароліна Квєцень

Листи вибрали до друку
Лігія Ящевська, Кароліна Квєцень

Біографічна інформація
Юстина Чонстка-Клапита і Пйotr Клапита

На обкладинці:
Гуцулки з Верховини у церкві (2006 р.). Фот. П. Клапита

Фотографії на заголовних сторінках: Гуцул, що грає на трембіті і Ірена і Станіслав Вінценз на Гуцульщині – з колекції Йоанни і Анджея Вінцензів

Технічна редакція
Роман Задора

© COTG PTTK Kraków

ISBN 978-83-89819-71-0

Центральний Осередок Гірського Туризму ПТТК
31-010 Краків, вул. Ягеллонська 6
www.cotg.pttk.pl

Вступ

«Я ще ніколи не зустрів людини, яка не могла би стати моїм другом» – сказав колись Станіслав Вінценз, видатний польський письменник, публіцист, перекладач і філософ, який все своє життя намагався будувати міст понаднаціонального порозуміння, зокрема між Польщею та Україною.

Велику частину свого життя Вінценз провів на Гуцульщині, яку називав справжньою «чоловічою батьківчиною», де

займався збиранням як фольклорних текстів, так і всіх інформацій про народну культуру (...), був також уважним читачем того, що інші писали про Гуцульщину, а своє знання та досвід дозволяли йому оцінити ці зусилля, але також зауважити недоліки праць (...). Характерна для нього була любов до етнографічних подробиць при одночасному розумінні їх сенсу в широкій культурній перспективі, при використанні знання та ерудиції¹

а його правильні відносини як з інтелігенцією, так і з простими людьми, гарно записалися на сторінках історії цього карпатського краю.

З цього приводу, ми вирішили, щоб 2008-й рік, на який припадає також 120 річниця від дня народження письменника, був «роком Вінценза», і щоб вшанувати його пам'ять організацією Гуцульського фестивалю, виданням цієї книжки та низкою інших заходів пов'язаних з його творчістю.

Книга, яку Ви тримаєте в руках, складається з двох частин. Перша містить результат міжнародної конференції «Гуцули, бойки, лемки – традиція та сучасність» і представляє культуру трьох етнографічних груп; друга є присвячена Станіславу Вінцензу і його відносинам з гуцулами. Вона містить в собі листування

¹ Oldakowska-Kuflowa M., Stanisław Vincenz – biografia. – Towarzystwo Naukowe KUL, 2006, C. 169.

між гуцулами та Вінцензами, які у той час вже перебували на еміграції, а також вибір архівних фотографій з виставки «Станіслав Вінценз – в бік діалогу». Слід наголосити на тому, що як виставка, так і конференція були часинами Гуцульського фестивалю ім. Станіслава Вінценза, що відбувався у Кракові 14–17 березня 2008.

З огляду на те, що діалог, міжкультурна співпраця та понаднаціонільне порозуміння є метою діяльності фундації ARTica, мені особливу радість приносить те, що співпраця з Центральним Осередком Гірського Туризму ПТТК, котра розпочалася під час організації Фестивалю, триває до сьогодні, а її наслідком є ця публікація. Вагомим є також те, що презентація книги відбувається точно в 120-ту річницю від дня народження письменника – 30 листопада 2008 р. Її а супроводжують події, метою яких є популяризація і вшанування його творчості – між іншим показ п'єси на основі епопеї «На високій полонині» у виконані Театру Венгайти, проекція фільмів та зустріч на Сальваторі, біля могили письменника, під час якої, так як під час Гуцульського фестивалю знов пролунає улюблена ним трембіта.

На кінець, як від імені Фундації ARTica, так і Центрального Осередка Гірського Туризму ПТТК, я хотіла б широко подякувати Маршалковському уряду малопольського воєводства за фінансову підтримку як польської, так і української версії цієї книги та допомогу в організації її презентації.

Всім Читачам бажаю приємного та корисного читання.

Ліgia Ящевська

(Фундація ARTica – www.artica.org.pl

та

Центральний Осередок Гірського Туризму ПТТК

– www.cotg.pttk.pl)

Гуцули, бойки, лемки
– традиція і сучасність
Матеріали наукової конференції

Редакція Юстина Чонска-Клапита

Анна Тревчук і Дмитро Ласкірійчук з Верховини, 2008 р. Фот. П. Клапита

Передмова

Представлені тут матеріали – це результат міжнародної наукової конференції «Гуцули, бойки, лемки – традиція і сучасність», що відбулася в рамках другого Гуцульського фестивалю у Krakові. Цього разу ми назвали його ім'ям Станіслава Вінценза, видатного філософа, письменника і предтечі ідеї європейської інтеграції, заслуженого для гуцульської культури, якому також присвячується ця публікація. Фестиваль відбувався протягом 14–17 березня 2008 р., а конференція – в будинку гостинної фундації св. Володимира. Головним організатором фестивалю була фундація ARTica. Ініціаторкою і організаторкою конференції була Юстина Чонстка-Клапита зі сторони Фундації ARTica, Товариства аспірантів Ягеллонського університету та Інституту етнології і антропології культури ЯУ. Співорганізатором був Центральний Осередок Гірського Туризму ПТТК, а партнером – Інститут музикології Ягеллонського університету. Модераторами були: проф. Чеслав Риботицький – Директор Інституту етнології і антропології культури ЯУ і проф. Ян Стеншевський з Кафедри музикології Університету ім. А. Міцькевича в Познані.

Видання – це продовження проблематики потреб і можливостей проводити подальші дослідження культури гуцулів, яку представили в матеріалах міжнародної наукової конференції «Гуцульщина, її культура і дослідники»¹ в рамках першого Гуцульського фестивалю «За голосом трембіти»². Публікацію видав Центральний Осередок Гірського Туризму ПТТК. Тепер основним питанням виявилася презентація гуцульської культури в ширшому контексті інших груп руських горян, що заселя-

¹ Huculszczyyna, jej kultura i badacze – Międzynarodowa konferencja naukowa w ramach Festiwalu Huculskiego 2006 «Za głosem trembity» / red. J. Stęszewski, J. Cząstka-Kłapyta. – Kraków, 2008.

² Організатором фестивалю було товариство «Wschodnia Perspektywa», за ідеєю Юстини і Пйотра Клапітів.

Конференція «Гуцули, бойки, лемки». Презентація матеріалів з конференції з Гуцульського фестивалю 2006 р. Від лівого боку: Єжи Каплон, директор ЦОГТ ПТТК, Юстина Чонска-Клапита, і модератор 2 частини конференції – проф. Ян Стеншевський. Фот. П. Клапита

ють переважно східну частину Карпат – бойків і лемків, інколи зиваних також руснаками чи русинами. Західну межу визнає руснацьке село Остурня, зі словацького боку Спішського Замагур’я. Східну межу визначають гуцули, які від заходу межують з бойками. Назву: гуцули, бойки, лемки надали їм сусіди як прізвисько, яке з часом втратило своє негативне забарвлення і стало назвою групи³. Їх з’єднує подібна генеза формування у процесі культурної дифузії хліборобських русинів зі скотарською «волоською стихією», яка, за видатним дослідником цього питання Казімежом Добровольським, залишила найчіткіші сліди на Гуцульщині. Тому, з тих трьох груп, саме гуцули зберегли найважливішу волоську рису – схильність до скотарства, яке там домінувало⁴. На диференціацію руських територій мали вплив

³ Wielocha A. O Huculszczyźnie // Góry Huculszczyzny / red. A. Wielocha. – Kraków, 2006. – C. 64–65.

⁴ Troll M, Sitko I. Pasterstwo w Zachodniej Czarnohorze (Karpaty Ukraińskie) w ujęciu przestrzenno-czasowym // Czarnohora, Przyroda i Człowiek / red. M. Troll. – Kraków, 2006. – C. 112.

також складні колонізаційні процеси, пізніші міграції, татарські навали, походи військ: польських, угорських, шведських та вплив сусідів. Важливими для сформовання теперішньої картини бойків і лемків, що проживали на польському боці, були етнічні чистки в рамках акції «Вісла» в 1947 р., в наслідок чого переселяли їх на західні і північні землі.

Гуцульська капела Романа Кумлика на Ринковій площі у Krakові під час Гуцульського фестивалю, 2008 р. Фот. П. Клапита

Ці регіони, зокрема у час поступового зникання усної народної традиції, а також через те, що вони ще не опрацьовані, як етнографічно, так і етномузикологічно, вимагають проведення подальших досліджень українськими, польськими та словацькими вченими. Найменш дослідженою є територія Бойківщини⁵, обсяг якої, з огляду на складну історію і питання ідентичності,

⁵ Цією територією займаються вчені з Сяноцького музею просто неба, а також Музею народної архітектури та побуту у Львові, в Ужгороді і Музею «Бойківщина» в Самборі. Етномузикологічні дослідження проводить Львівська музична державна академія ім. М. Лисенка.

дискутується багатьма дослідниками. Так само на етномузикологічний аналіз чекає група словацьких русинів⁶. Наступні дослідження повинні прямувати в бік цілісного сприйняття культури руських горян з перспективи змін і етномузикологічних зв'язків, які віддавна поєднували ці етнографічні групи. У час єдання Європи ми повинні шукати спільні корені і плекати різноманітність, зокрема в невеликих регіонах, які Станіслав Вінценз влучно назвав «малими батківщинами».

Завдяки тому, що запрошення на конференцію прийняли видатні спеціалісти, котрі представляють різні галузі науки, а також аспіранти Ягеллонського університету, рекомендую читачам цю, вже другу, публікацію цього типу. При нагоді, я хотіла широ подякувати всім установам і друзям, які допомогли нам організувати цю конференцію, тобто: Фундації св. Володимира, Товариству аспірантів Ягеллонського університету, Дирекції Інститутів етнології і антропології культури та музикології ЯУ, Фундації студентів і випускників ЯУ «Bratniak», Професору Янові Стеншевському за редакційні вказівки, Магдалені Квецінській і на кінець – Центральному Осередку Гірського Туризму ПТТК, який опублікував ці матеріали.

Юстина Чонстка-Клапита

⁶ Предтечею етномузикологічних досліджень на Гуцульщині є проф. Ігор Мацієвський (Санкт-Петербург), який спеціалізується передусім в музичних інструментах Гуцульщини («Музичні інструменти Гуцулів» – у другі). Інші дослідження проводила Вікторія Мацієвська (Санкт-Петербург) («Исполнительское искусство гуцульских скрипачей»). Тепер, нище підписана особа пише кандидатську дисертацію під заголовком «Сучасний спів і музика під час колядування на Гуцульщині в обрядовому, діахронічному і порівняльному контексті, під керівництвом проф. Яна Стеншевського.

Чи волохи це *Włosi*¹

Польська історіографія досліджує тему волохів більше 150 років, так як і словацька та чеська. Однак ми вважаємо, що не все на цю тему сказано. Натомість дехто з дослідників з південної сторони Карпат не бачить вже потреби наукових пошуків на цю тему.

Плеяда польських «волохологів» є достатньо довга. До найстарших я відніс би Александра Стадніцького, Яна Тадеуша Любомирського, Антонія Прогаську, а також Казімежа Добровольського². До групи найбільш видатних знавців проблеми слід віднести знаменитого історика – Александра Яблоновського, який сам собі поставив питання: «Але все ж таки ким були волохи?» Цього року проходить 130 років від часу, коли з'явилася його робота під заголовком «Волоські справи...»³. Половину цього ж твору становлять історично-політичні дослідження з акцентами на скотарський характер волохів. Вони мають додаткову вартість у розмірковуваннях про культуру волоського суспільства у середньовіччі. Таким самим способом ми мусимо дивитися на Літопис молдавської землі, автором якого є румунський історик та поет з XVII ст. – Мирослав Костін. Він багато разів нагадував про волохів. Переклад, вступ та коментарі, які знаходяться на 94 сторінках цієї роботи завдячуємо Ілоні Чаманській з Познанського університету⁴. Здавалося б, що серед румунів слід нам шукати сучасних джерельних робіт, які торкаються історії

¹ Назва статті – це гра слів. В польській мові слово *Włoch* означає італієць. Натомість стародавня Італія в польській мові, це – *Italia* [примітка перекладача].

² Dobrowolski K. Najstarsze osadnictwo Podhala. – Lwów, 1935. – C. 112; Migracje wołoskie na ziemiach dawnego państwa polskiego // Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala. – Wrocław, 1970. – T. VIII. – C. 89–97; Studia nad kulturą pasterską w Karpatach północnych // Wierchy. – 1960. – R. 29. – C. 7–51.

³ Jabłonowski A. Sprawy wołoskie za Jagiellonów. Akta i listy // Źródła dziejowe. – Warszawa, 1878. – T. 10. – C. VII.

⁴ Costin M. Latopis ziemi mołdawskiej i inne utwory historyczne. – Poznań, 1998. – C. 357.

воловіх, але на заваді цьому стоять мовні проблеми. Натомість треба нагадати про видану декілька років тому роботу під заголовком «Rumuni, świadomość, mity, historia». Фрагмент речення взятого зі вступу, що «історія румунів піддалася надмірній мітизації, а через це – містифікації. Треба піддати її демістифікації та тверезій оцінці (...), можна визнати історично-політичним кредо автора, Лучіана Боя⁵, який шукає пояснень в рамках складної історії румунів, але переважно у XIX і XX ст. Натомість історична та культурна проблеми воловіх у прямому значенні цього слова залишилися за межами зацікавлень. Це не є критика, але констатування на тему обмежених можливостей використання цієї роботи у пошуках джерел про історію воловіх, з яких щонайменше кілька десятка тисяч живе на території країни.

Нагадаймо, що з приводу битви під Грунвальдом 1410 р., польський король отримав загін верхової ізди, що складався з воловіх, імовірно молдавських, у кількості 400 коней, про що коротко пише у своїй хроніці Ян Длугош. Його знання про воловіх було дуже скромним, проте згадує їх багато разів, датуючи в своїх відомствах у різні роки XIV і XV ст. Джерела цих відомостей мусили бути різноманітними, та часом поміж звістками про воловіх знаходимо згадки про італійців з XI чи XII ст. Це стосується лише людей, бо коли йдеться про країну на Апеннінському півострові, завжди вживав поняття: «Italia, Italici, generis», так як пишучи про воловіх, згадував, наприклад, «Ploniny Walachi vocant», або «usque in Walachiam», «terras videlicet Walachie et Russie»⁶. Трапляються також помилки у перекладі. Длугош в «Annales» писав про Італію (стародавню), натомість їх перекладач подавав (назву) Італія⁷. Згадуємо про це тому, що проблема з назвою «Італія» появиться вкінці цих зауважень. Під час життя Длугоша, волови лише почали свої мандрівки та поселення у карпатських лісах. Він не міг не взяти їх до уваги, якщо ними займалася королівська канцелярія.

Іншою проблемою, яка вже довго обговорюється, залишається національний стосунок румунів та італійців. Вже Папа Римський Піус II, який помер у 1464 р., роздумував над правильністю називання румунів воловами⁸. Лише на перший погляд це

⁵ Boia L. Rumuni, świadomość, mity, historia. – Kraków, 2007. – C. 12.

⁶ Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1975. – T. 9. – C. 300, 318.

⁷ Długosz J. цит. праця. – 1967. – K. II. – C. 348, 402; 1975. – T. 9. – C. 159.

⁸ Costin M. цит. праця. – C. 72 і наступні.

є другорядна річ, однак вона викликала палкі диспути теж в ХХ ст. Між іншими про це свідчить висловлювання польського історика пана Гурки на IV З'їзді істориків у Познані 1925 р. Він виступив із заявою про хронологічне застосування назв «румун» та «волох». Він вважав, що перший термін можна вживати виключно по відношенню до новітньої історії.

Це в рамках вступу. Суть справи становить час появи волохів. Пробуючи це пояснити, скористаємося ретроспективним методом, тому що не має точної дати, яка започаткувала би історію того народу. В 976 р. один волох був на пограниччі Албанії та Македонії, Давида – сина македонського феодала. Якщо був один волох, це означає, що було їх більше. Маючи таку конкретну дату спробуємо відшукати предків. Майже 3 покоління, або період життя одного довгожителя розділяв цей випадок з вагомою подією 898 р. До південної Європи дійшли угорські народи. Джерелом цієї інформації є руський літопись, написаний правдоподібно в 1111 р. монахом Нестором, відома теж як «Повість минулих літ», за редакцією монаха-копіста Лаврентого з 1377 р., де ми читаємо:

Ішли угри мимо Києва горою, що звється нині Угорське... І, прийшовши до Дніпра, стали вежами, бо ходили вони [так], як і половці. І, прийшовши зі сходу, ринулися вони через гори велики, що прозвалися горами Угорськими, і стали воювати проти «слов'ян» і «волохів», які тут жили. Бо сиділи тут раніше слов'яни, і волохи забрали землю Слов'янську. А потім угри прогнали [!] волохів і унаслідували землю ту. І сиділи вони зі слов'янами, підкоривши їх собі...⁹

Описана ситуація відбулася в басейні нижнього Дунаю на території тодішньої болгарської держави. З вищезгаданого можна би побачити, що тамтешні волохи були не лише пастухами, але й війовниками, оскільки літописець чітко написав, що вони забрали у слов'ян землю. Згадана «Повість» мала би вміщувати ще одну інформацію. Казімеж Мошинські наводить за німецьким дослідником В. Вартбургом, що угорці «зустрінули в басейні Дунаю романів пануючих над слов'янами, боролися з ними, перемогли і прогнали їх». Повість мовчить на тему романів, а може бути, що В. Вартбург хотів стисло охопити всі зроманізовані народи. Казімеж Мошинські, не дискутуючи, підставив в примітці

⁹ Повесть временных лет. – Москва – Ленинград, 1950. – Ч. 1. – С. 21, укр. переклад: Л. Махновець.

назви подані руським літописцем Лаврентієм: **vołchva, vołchve, vołchi**¹⁰. Однак шукаємо далі.

846 р. владу в Великоморавській державі перейняв князь Ростислав, якому сприяв цісар Східної Франконії – Людвік. Внаслідок розподілення світу і християнської Церкви на східну, зі столицею у Візантії, та на західну, зі столицею в Римі, Морави знайшлися під сферою впливів Риму з призначенням краю до єпархії в Пассау. Надійшов період сильної германської інфільтрації та діяльності німецького духовенства. Як результат, це прямувало до швидкого політичного підпорядкування молодої слов'янської держави німецькою. Князь Ростислав хотів того уникнути, тому викликав з Візантії, тобто зі східно-римської держави, слов'янських місіонерів з метою євангелізації краю. Таким чином він хотів уникнути підпорядкування з боку папства, яке в цей час співпрацювало з німецькою державою. Внаслідок рішення князя 863 р. на Морави приїхали грецькі місіонери: Костянтин (Кирило) і Мефодій. Вони родом з Солуні, тепер Тессалоніки. Окрім грецької, прекрасно знали слов'янську мову, та Кирило створив старослов'янську абетку, звану глаголиця. На місці ввели слов'янську мову до літургії, що звичайно не могло сподобатися німецькому духовенству. Пропускаю по-дробиці короткого перебування. Після трьох років мусили повернутись. Вони зупинилися в Римі, де у 869 р. Кирило помер. Мефодій пізніше прийняв моравське архієпископство, в якому прожив до 885 р. Один з його учнів, невдовзі після його смерті, описав староцерковнослов'янською мовою його життя та старання князя Ростислава в ціаря Візантії, щоб надіслав місіонерів¹¹. Вибираємо з цього фрагменту текст, в якому йдеться про те, «що прийшли до нас різноманітні вчителі **из влахъ из грькъ и из нѣмьцъ**». Суттєвими є три останні слова, котрі повідомляють, з яких держав вони прибули. Перекладач та видавець «Житія» взяв до уваги мовну подібність, тому визнали назву **влахъ** – Італією на Апеннінському півострові. Це перехопив в своїй роботі «Руської Правди» Францішек Селіцький, що – як сам наводить – викликало здивування російських дослідників¹².

¹⁰ Moszyński K. O sposobach badania kultury materialnej Prasłowian. – Wrocław, 1962. – C. 269.

¹¹ Lehr-Spławiński T. Żywoty Konstantyna i Metodego. – Poznań, 1959. – C. 106–107.

¹² Powieść minionych lat / oprac. F. Sielicki. – Wrocław, 1968. – C. 212.

Тому, що джерелом того був факт, що в принципі лише в польській мові вживався назив «Włochy» по відношенню до краю, який розташований на Апеннінському півострові. Зрештою в середньовіччі цей термін дуже рідко використовували, і це не в початковій його стадії. Залишаючи все, в IX ст. ця назва не могла існувати. Традиційною була назва Італія (стародавня).

Звідки походить назва стародавньої Італії? Первинно, з другої половини II тисячоліття до н.е. на Апеннінському півострові проживали лігурійці, латини і набагато більше племен індоєвропейського населення, при цьому також італіки, та приблизно від VIII–IX ст. до н.е. теж неіндоєвропейські етруски. 1861 р. коли засновано новітню державу на Апеннінському півострові, треба було прийняти якусь назву. Назва Італія вважалася зручною, через такі фактори, як: центральне розташовання території населеної первинними італійцями, захоплення їх Римом і надання

громадських прав, що спричинило зникнення племінних різниць та швидку романізацію. Це не перешкоджувало утримувати назву: італійці – ще в IX ст. Тисяч років пізніше Італія (стародавня) не розрізняла в політичному розумінні жодної племінної чи регіональної групи, тобто вона запобігала зростанню на такому фоні різних претензій і можливого неспокою.

Повернемося ще раз до «Житія Мефодія». Не маючи навіть доказів, що в IX ст. існував край під назвою Італія, чи хоча б саме поняття у відношенні до Апеннінського півострова, не можемо поставити знак дорівнює між **влахъ** – **італієць**, що був стисло пов'язаний з терміном «из гръкъ». В цей час жителі балканських країн, включно з Грецією та Візантією створили інше культурне коло в християнському обряді. Підтвердженням того було візантійське іконоборство, яке в VIII ст. дуже сильно розділило дві Церкви. Отож під терміном «из гръкъ» визначаємо лише Грецію чітко визначену в письмах як держава, з якої походило двоє місіонерів. В цій країні в середньовічні розрізняли демографічні регіони: Велика, Мала та Верхня Влахія¹³, що могло бути достатньою причиною, щоб користуватися терміном «из влах». Всупереч переконанням деяких дослідників, від VII ст. почався період «грецізації» візантійської держави. Це проявилося в покиданні титулування римських цісарів: «імператор, цісар, август». В їх місце увійшло звання давніх грецьких володарів, а саме «vasilevs»¹⁴. Ще сильнішим проявом тої же грекізації була двомовність в державі: латина утримувалася протягом деякого часу в адміністрації та в армії, натомість грецьку мову населення та Церква вживали скрізь, не кажучи вже про популярність слов'янської мови в побуті на території цілої Греції.

Шукаючи ранніх слідів волохів в манускрипті другої половини VII ст. про чудеса св. Думитрія натрапляємо на інформацію, що «Vlahorinhini» напали на Тессalonіки, тобто слов'янський Солунь. У зв'язку з цим треба брати до уваги факт, що з VI ст. на цілому Балканському півострові почали приживатися численні слов'янські племена. Це були: драговичі, сагудати, струм'яни, берзіти, велегезіти, ваюніти та інші, поміж ними теж ринхіни, місцезнаходження яких було на схід від міста Тессalonіки¹⁵.

¹³ Ostrogorski G. Dzieje Bizancjum / przekład pod red. H. Evert-Kappesowej. – Warszawa, 1968.

¹⁴ Ostrogorski G. цит. праця. – С. 110.

¹⁵ Wasilewski T. Historia Bułgarii. – Wrocław, 1988. – С. 54, карта.

Може бути, що дійшло до співпраці ринхінів з місцевою групою влахів і спільного нападу на місто. Літописець поєднав назви двох груп, і таким чином підтверджив існування влахів в VII ст. на території Греції. Слід додати, що назви типу Vlásia, Vlacháta або двочастинні, як: Vlachokerasiá, Vlachópulan, Vlacholivadhion тощо, знаходимо на Пелопоннесі, в різних інших частинах Греції та на Балканах. Ці назви є аналогічними до тих, які зустрічаються в Польщі, як: Wołoskowola, Wołoska Wieś, Wołoszcze, Huszczka Wołoska і багато інших, що засвідчують засновання села волоським елементом або доселяння до старших селищ.

Ранішні історичні джерела, на разі, не згадують волохів і нічого на цю тему невідомо, але польські історики, які досліджують тему Балкан вважають, що в VI, VII ст. волохи разом із траками та ілірійцями займалися гірським скотарством¹⁶, що слов'яни після опанування Греції 615 р. застали скотарські групи населення, які вживали романські діалекти і цих названо влахами¹⁷. Йде теж мова про те, що разом із албанськими пастухами вони мали складати данину слов'янській старшині (Васілевський), і що деякі групи влахів зіпхнуто до північної Македонії. Одне є безпередчним, що греки називали їх влахами (блахами), а їх поява на історичній арені відбулася більш менш в той самий час, що і слов'ян. Можна теж натрапити в літературі на думки, що саме слов'яни називали влахами скотарське населення, яке вживало романські діалекти. І напевне Греція була територією спільних контактів. Можна ще поставити питання, чому влахи (волохи) з'явилися раптово. У відповіді слід зазначити, що одночасно почалося переселення народів, яке могло спричинити те, що деякі з них були випхнутими з дотеперішнього «батьківського дому», що могло стосуватися гірських пастухів, і факт найбільшого значення, тобто кінець стародавньої імперії Риму. Волохи навіть найменшою мірою не були пов'язані з античним Римом, натомість охоче співпрацювали зі слов'янами та аварами. Якщо визнаємо, що вони в основному з'явилися раптово, тоді це означає, що існували раніше, але бракує джерельного підтвердження. Можна лише здогадуватися, що це були групи людей, які після покидання Дакії римськими військами 271 р., відступили в Карпати. Під впливом природних обставин вони змінили характер своїх робіт з аграрних на скотарські, на що мали більше 200 років і завдяки

¹⁶ Kurnatowska Z. Słowiańska południowa. – Wrocław, 1977. – C. 39–43.

¹⁷ Felczak W, Wasilewski T. Historia Jugosławii. – Wrocław, 1985. – C. 26–27.

тому вижили. Лиш переселення народів рухнуло їх з місця. Чи протягом цілком довгого періоду їх «буття» в горах, аж до кінця V століття, ніхто про них не чув? Брак в цьому міркуванні непрямих доказів, але як вже виявилося, їх повно усюди. Деякі дослідники не відкидають припущення про існування цього населення в Карпатах. В той час ми були б змушені шукати на заході або сході, а це причина потраплення в наукові пастки. Ми розглянемо доповідь Казімежа Мошинського. Він стердив, що:

praslov'янське слово «Volchъ» часто зачислюється до найстарших запозичень від германів, в яких їх «Valhaz» означав наперед кельта з племена вольків; пізніше – загально кельта; в решті зроманізованого кельта і кожного представника народів, які розмовляли по романськи. Це останнє значення прийнялося праслов'янами¹⁸.

Якщо б так було, тоді треба би шукати початків волохів на заході, може в районі Провансу. Але там не було місця для праслов'ян, а сам висновок є доволі складний, окрім того вони були б розкриті римською армією. Точку зору Мошинського що правда прийняли, але вона нагадує гру слів під якою не покладено ні географії ні хронології. Одне слово, вона вимагає додаткового аналізу.

Археолог Казімеж Годловський вважав, що кельтську назву вольків германи, а пізніше слов'яни перенесли на романське населення¹⁹. При такому концепті важко говорити про праслов'янське походження терміну «Volchъ». Що торкається самих вольків треба звернути увагу на те, що вони насправді були кельтами і займали територію південної Галлії (сьогоднішнього Провансу). В 121 р. до н.е. їх завоювали римляни і вони піддалися романізації. Протягом 600 років вони не могли мати контакту зі слов'янами. Ян Длугош згадував ще про вольськів, які могли би бути волохами. Їх предки мали би бути давно вигнані з короліства Італії. Длугош написав це, мабуть на основі незнаної нам традиції («Roczniki» 9, 377), але це було італьське плем'я, яке заселило на початку V ст. до н.е. південне Лаціо і після різних пе-рипетій з Римом в половині IV ст. до н.е. завойоване. Саме тому, не могло мати нічого спільногого з волохами.

Як зазначено вище, волохи з'явилися в період переселення народів. Напевне вони співпрацювали з аварами чи зі слов'янами.

¹⁸ Moszyński K. цит. праця. – С. 269.

¹⁹ Godłowski K. Pierwotne siedziby Słowian. – Kraków, 2000. – С. 274.

Приблизно 590 р. слов'яни сягали території сьогоднішньої Словенії, заселили правобережжя Дунаю, утримали територію, пережили часи германізації і зберегли свою мову. Результатом цього є сьогоднішня Словенія. Припускаємо, що одну з мандруючих груп могли супроводити волохи. У зв'язку з цим піддаємо під роздум групу з місцевості на північний схід від Зальцбурга (Атлас Андреє, 1904):

- a. Списко пов'язаних з терміном «волохи», тобто: село **Вальхен** (*Walchen*) на північ від озера Аттерзее; село **Вальхен** на захід від озера Целлер; містечко **Вальхен** на схід від Інсбрука;
- b. Назви складені з двох частин: **Штрасвальхен** (*Straßwalchen*), 28 км на північ від Зальцбурга, біля якого розташоване **Ройтвальхен** (*Rohtwalchen*);
- v. На північ від Інсбрука є: озеро **Вальхензее** (*Walchensee*) і поруч село **Вальхензее** (*Walchensee*); місцевість **Вальхенфельд** (*Walchenfeld*) біля Гофгайм (Гессен, Німеччина).

У 2003 р. видано книгу «Історія готів» пера Гервіга Вольфрама, який пояснює, що частка **Roith** (див. Ройтвальхен) походить з нім. *«roden»* – корчувати. Це вказує на те, що давні вальхен, тобто волохи, корчували ліси для своїх сіл. В книзі «Historia Austrii», написаній Генріхом Верешицьким, читаємо, що:

протягом VI–VIII ст. через краї сьогоднішньої Австрії проходили найрізніші племена, оселялися, а пізніше йшли далі, але залишали назви населених пунктів, на основі яких тепер лише можна здогадуватися хто заселяв ці гірські околиці²⁰.

Ще можливо, що вищезгадані назви залишилися після перших колоністів – волохів, ймовірно біля VIII ст., тобто з раннього періоду колонізації альпійських країн.

Пізніше волоські пастухи пішли на Балкани і в Карпати. У балканських країнах скотарство розповсюджувалося від раннього середньовіччя. Це питання обмежимо передусім до північних Карпат, зокрема до Польщі, Словаччини, Морав, Галицької Русі, Закарпаття і Мармарощини, і частково до Балкан. Зі згаданих територій зібрано біля 200 дат, що стосуються скотарства та зародження волохів із історії волоських селищ з ними пов'язаних, в більшості з кінця X по кінець XIV ст. Без зусиль можна би цю кількість збільшити, якщо

²⁰ Wereszycki H. Historia Austrii – Wrocław, 1972. – С. 16.

додати території Угорщини, України, Румунії, Литви, Білорусі, Буковини та Молдови та балканських країн.

Лише до прикладу перерахуємо ряд дат з найбільш раннього періоду, які стосуються волохів або ситуацій пов'язаних з ними. Волохи постають перед нами як пастухи, іноді приписані до власника або місця на феодальних правах, або іноді як вояовники чи воїни. Пропускаючи декілька вищезгаданих дат з IX і X ст., які стосуються Морав і виникнення угорців у Європі, це будуть такі приклади:

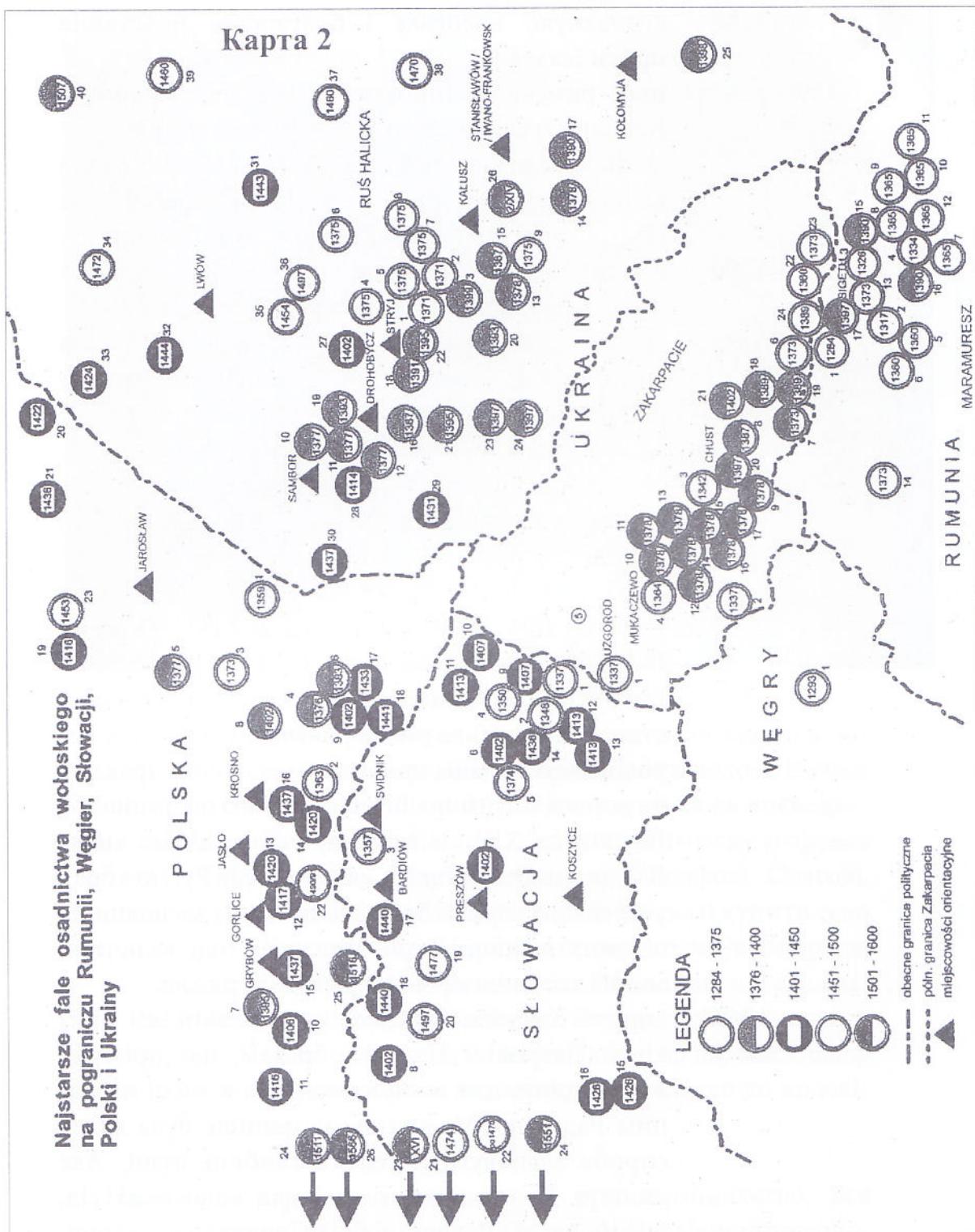
Балкани:

- 976 р. візантійський письменник, Іоанн Скилиця, написав, що волох вбив брата болгарського царя Самуїла. Ця подія відбулася на пограниччі Македонії і Албанії.
- 986 р. цар Самуїл переселяє волохів з Ларіси (Греція, Фессалія) у Родопи.
- 1019 р. архієписикон Охриді на півдні Македонії біля албанського кордону, отримав присудження в кількості 300 родин, що займалися скотарством і давали на потреби церкви молоко, сир і шкіру.
- 1027 р. волохи у візантійському війську.
- 1066 р. волохи борються з болгарами проти греків.
- 1091 р. волохи борються з греками проти печенігів.
- 1105 р. волохів вигнали з гори Афон.
- 1000–1100 р. в Сюнгем на острові Готланд (Швеція) є камінь з рунічним написом про вбивство волохами («blakumen») скандинавського подорожуючого Ротгофоса під час подорожі до Чорного моря і Константинополя²¹.
- 1166 р. волохи виступають проти угорців, на чолі з Лвом Ватацесом. Вони напали також на військо Фрідріха Барбаросси по дорозі із Сербії до Софії.
- 1166–1167 р. у виправі Мануела I проти угорців у Семигороді взяли участь також волохи.
- 1170 р. візантійські джерела помітили, що частина волохів з Фессалії (Греція) залишилася на цьому місці.
- 1179–1229 р. ісландський хроніст написав про Блакуманналанд, тобто про країну волохів²².

²¹ Wikipedia, wolna encyklopedia, гасло: Mołdawia (Blaku... z grec. Vlak... Wołoch)

²² Там само, гасло: Rumunia.

Карта 2

- 1185 р. в Македонії і Фессалії волохів було так багато, що прийнято ці краї називати Великою Волошиною.
 1185 р. візантійський літописець, Нікіта Хоніат, писав, що варвари з регіону Гемус, названі колись мезами, тепер називаються волохами.

- 1186 р. спалахнуло волоське і болгарське повстання проти Ісаака II.
- 1197–1207 р. папа римський, Іннокентій III в листуванні до Калояна називає його володарем болгарів і волохів («imperator totius et Valachie»), а Калоян вживає цей титул відносно до Симеона, Петра і Самуїла: «Imperatores Bulgarorum et Blachorum».
- 1190–1200 р. в пісні про нібелунгів, ніби-то міститься інформація про існування нації і волоської держави²³.
- 1224 р. семигородські саси отримують право вирубки лісу волохів і печенігів, імовірно в пізнішому регіоні Фегераш.
- 1225–1263 р. у війську Белі IV були між іншим волохи.
- 1234 р. папа римський Григорій IX повідомив царя Бела IV, що в куманській єпархії є волохи, названі «walati» (імовірно «Walahi»).

Польща

- 1359 р. у документі згадується свідка Щепан Волошин Риботицький, власник Риботич біля Перемишля²⁴. Він був представником лицарської волоської верстви у Польщі, яка росла у значенні внаслідок королівських надань, починаючи від кінця правління короля Казимира Великого і його наступників. Під кінець XIV ст. важливу роль відіграв князь Владислав Опольський, який володів Руссю з боку угорського короля Людвіка. Багатьох засновників відомих пізніше родів отримало тоді величезні землі і заселило гірські території держави.
- 1361 р. король Казімеж Великий дав локаційний привілей Петрові і Павлові, братам, що прибули з Угорщини, для заснування села в місці названим Радочіце. Можливо, що раніше була якесь спроба засновувати села в глибині пущі. Але лише в XV ст. постає декілька волоських сіл, у тому числі і Радошиці біля Сянока.
- 1373 р. у документі, що стосується села Яблониця Руська згадується село Волоше, розташоване у глибоких лісах. Нині це село Володь, біля Динова.

²³ Там само, гасло: Mołdawia.

²⁴ A. Prohaska, Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów. – C. XVII.

Вівці в горах Фегераш (Румунія). Фот. А. Гаєвська

1376 р. село Небещани біля Сянока, засноване на німецькому праві, має справжнього волоха іменем Нан, який після 10 років згадується як воєвода.

1383 р. Пораж біля Сянока. 20 лютого того року угорська королева Марія дозволила Йосифові Олагові, його брату – Матвієві і дочці Мускаті купити село Кунцендорф (Пораж) від спадкоємців Конрада, імовірно, засновника села. Можливо, що село засноване у часи Казімежа Великого. Королева відновила локацію на німецькому праві, але Йосиф був волоським лицарем, що призвело до волохізації села.

На кінець перейдемо до питання про термінологію. Все почалося на північ, отже в південній частині Слов'янщини волохів називали **Vlach**, **Vlah**, **Vlahi**, **Vlasi**, а територію – **Vlachie**. Це форми перейняті з грецької мови без змін – **Vlah**, (**Βλάχ**, **Βλάχοι**). Згаданий вже руський літопис називаний теж «Повістю минулих літ» під роком 898 містить назви **волохи**, **волохов**, **вольхи**. Запис вказує на те, що це рутенізовані форми.

В словацькій мові утворилися такі форми, як: **Valach, Walach, Valasi, valaský**, в яких «о» замінило «а». Тут помітні зв'язки з первісною грецькою формою, зокрема в регіоні Гемер, що межує з Угорщиною на південні і центральною Словаччиною. Знайти там можна села з XV ст. під назвами **Vlachovo, Vlahova**²⁵. Чи це були власні форми, чи перетворені з південнослов'янських, повинні пояснити подальші мовознавчі дослідження. Вони можуть бути залишками мандрівок з Балкан через Тисо-Дунайську низовину, а не дугою Карпат.

Натомість у Польщі прийнявся термін **Wołoch, Wołochy, Wołosi, wołoski**. Чому так сталося? У 1340 р. Казімеж Великий приєднав до Польщі Галицьку Русь. Тоді пересунули умовний кордон далеко на схід, до Молдавії. Таким чином відкрито шлях для польських колоністів на схід, і на захід для руського населення²⁶. На позитивні, економічні наслідки не треба було довго чекати. Результатом того, що з'явилося нове населення, були нові села. З політикою короля Казімежа Великого збіглася колонізаційна акція воєводи Богдана, який у 1334/1335 р. переселив людей з Волошини (ця назва була відома вже з 1. пол. XIV ст.) до Мармарощини. Скільки їх було – не знаємо. Правдоподібно вони переселилися зі своїм майном, тому акція тривала рівно рік. Частина населення оселилася над Тисою, де заснувала низку скотарських і скотарсько-сільськогосподарських сіл, а частина потрапила до Молдавії²⁷. Над Тисою та в Молдавії вже були якісь групи староруського населення, яке ще раніше переступало Карпати і засновувало сільськогосподарські селища на Закарпattі. Документованими є факти, що скотарські групи, тобто волоські, розходилися по околицях Ужгороду, Берегу та Мукачева, отже ці селища існували перед 1337 р. і виконували адміністративну функцію і також Міхаловець і Гуменне в східній Словаччині. Ці околиці були відкритим географічним регіоном в межах Угорщини, легкими для форсування скотарськими групами. Це все відбувалося наприкінці першої половини XIV

²⁵ Varsik B. Z osidlenia západného Slovenska w stredoveku. – Bratislava, 1984. – C. 161.

²⁶ Czajkowski J. Studia nad Łemkowszczyzną. – Sanok, 1999. – C. 147 і наступні; Dzieje osadnictwa historycznego na Podkarpaciu i jego odzwierciedlenie w grupach etnograficznych // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Rzeszów, 1992. – cz. 1. – C. 27–181; Jawor G. Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańców na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu. – Lublin, 2000. – C. 163 і наступні.

²⁷ Czamańska I. Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku. – Poznań, 1996. – C. 21 і наступні.

ст., а приблизно після 20-ти, 30-ти років з'явилися перші групи волохів в лісах сяноцької та перемишльської земель (карта 2). Цей вплив волохів на словацьку і польську території підсилювався. Деякі елементи принесеної культури були поглинуті мішаним польсько-русським населенням, а це спричинило прийняття в обох мовах однієї, їх власної, етнічної назви: волох, волохи.

Особливо важливим було те, що цю мовну версію зразу прийняла та скрізь нею користувалася королівська канцелярія, а за нею місцеві уряди. Наприклад в 1397 р. король Владислав, коли видав дозвіл на засновання сіл Сколе та Тухла, застосував в документі звернення за «ефективну службу братів Мика та Іванка, вірних та приємних нам волохів (...»²⁸. Все це разом стає потужним історичним аргументом в лінгвістичних припущеннях. Здебільшого первинним слідом сіл заснованих волохами або для волохів є їх назви. В принципі знаходимо їх в усіх регіонах Європи, в яких перед століттями з'явилися волохи. На нашій території термін волох мав сильний зв'язок з власним етносом²⁹, отже не міг мати нічого спільногого з італійцем, як це виникає з навіювання деяких дослідників. Не все в проблемі волоської колонізації було поясненим, але дотеперішні дослідження доказують, що місцеве населення в північних Карпатах приймало волоських прибульців з їх власним окресленням зі староруським звучанням та з їх культурним багажом, який вони несли з собою мандруючи через Семигород, Мармарощин і Північні Карпати. Населенням країн, через які вони проходили, волохи передали знайомство високогірської, вирощувально-молочної господарки.

Вищесказані зауваження є настільки лапідарними, що дуже слабо висвітлюють проблеми пов'язані з волоською колонізацією, а вже особливо з культурою волоського населення; ледве сигналізують деякі проблеми. З точки зору автора не можна мати сумнівів, що волохи становили власний етнос, який не встиг переродитися в націю, тому що навіть тоді, коли здавалися бути найсильнішими (Х–ХІІ ст.) всі інші були від них міцнішими, особливо болгари і греки а напевне і угорці. В цей час волохи жили в племінній системі, розповсюдженні по всій території Балкан

²⁸ Papée F. Skole i Tucholszczyzna // Przewodnik Naukowy i Literacki, dod. miesięczny do Gazety Lwowskiej. – Lwów, 1890. – R. XVIII. – C. 448–1164, зокрема 548.

²⁹ Dobrowolski K. Studia nad nazwami miejscowymi Karpat Polskich // Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU. – № 6. – 1951. – *passim*.

і правдоподібно без спільної мови. Протягом скотарських мандрувань племінна спільнота піддавалася дальншому розкладу, що спричиняло занурювання в суспільства до яких прибували, оселялися на рівних правах і переходили господарчий метаморфоз. Одним фактором, який їх об'єднував була релігія. Це був одночасно період, коли масово волохи-пастухи почали свої мандрівки по цілих північних Карпатах. Окрім випасу в горах, вони дуже швидко почали сходити в долини, на території пущі в дельті Вісли та Сяну, на Мазовше, Львівську землю і далі на північ та на схід. Вони шукали там не тільки пасовищ, але теж вигідних поселенських обставин. Ті, які віддалялися від гір перетворилися в землеробів. Скотарство чи вирощування овець зустрічало природні труднощі. Вважалося, що хвороби перешкоджують їх розведенню і майже до кінця XIX ст. не було відомо, що причиною була мотилиця на вологій території.

Повертаючись до волохів слід зазначити, що якби вони не дійшли до північних схилів Карпат багато господарчих та культурних проблем виглядало би по іншому. На визначеній гірській території створилися, відрізняючись між собою гірські групи. Згідно з їх географічним розташуванням відрізняємо: румунських та буковинських горян, руських (українських) горян, а посеред них: гуцулів, бойків і лемків, польських горян, на яких складаються: сондетські горяни, п'єнінські горяни, спішські горяни, гуралі Підгалля, оравці, та кліщаки і загужани з Виспового Бескиду, живецькі та тешинські горяни і сілезькі горяни в декількох селах Сілезького Бескиду³⁰. Подібним детальним способом треба би розподілити словацьку територію горян, з розрізнянням на східну Словаччину та Шариш з волосько-руськими культурними впливами, де вже з першої половини XIV ст. почався приплів волохів, спішаків з волоськими, німецькими, польськими впливами³¹, словацьких оравців та ліptовських горян³². На чеські Морави прийшла в 1620 р. група приблизно 50 волоських сімей з тешинської Волощини і опираючись на села в околиці гори Радгощ створила Моравську Волошину³³.

³⁰ Czajkowski J. Historyczne, osadnicze i etniczne warunki kształtowania się kultur po północnej stronie Karpat // Zeszyty sądecko-spiskie. – 2006. – T. 1. – C. 18–49.

³¹ Varsik B. Z osidlenia západného Slovenska w stredoveku. – C. 161.

³² Beňko J. Osídlenie severného Slovenska. – Košice, 1985. – C. 291. – *passim*.

³³ Štika J. Valaši a Valašsko. – Rožnov, 2007. – C. 237. – *passim*.

Божена Левандовська

Інститут музикології Ягеллонського університету

З досліджень над лемківським музичним фольклором

Лемківщина – це край розташований з обох сторін Карпат – від басейну Ослави і Зaborця на сході, де проходить межа між лемками та бойками, аж до Попраду на заході. Від XIX ст. дослідники сперечалися відносно того, як встановити східну границю Лемківщини. Про це питання писало багато з них, між іншим: О. Торонський¹, С. Удзеля², Д. Зубжицький³, З. Стібер⁴ та Р. Райнфус⁵.

Лемки – це найбільш західна група так званих руських горян, до яких слід зарахувати бойків (Бещади та бещадська височина) і гуцули (Чорногора, східна частина Горганів, Покутсько-Буковинські Карпати і навколоишні території Закарпаття та Буковини). Предки лемків, від XIV ст., але передусім пізніше, від XVI, а навіть у XVII ст., почали заселяти території Бескиду Низького. Однак дослідники сперечаються щодо їхньої етногенези. Можна накреслити дві протиставні концепції – одна стверджує, що вони є автохтонним населенням у Карпатах, друга поєднує лемків з русько-волоською міграцією. Можна прийняти, що лемки, як група етнічно-культурного погранича є клином руської колонізації в західнослов'янській культурі⁶. На це вказувала назва руснак, або русин. Їхню мову можна зарахувати до українських говірок, на що вплинули як волосько-русська колонізація,

¹ Торонський А. Русини-лемки. – Львів, 1860.

² Udziela S. Rozsiedlenie się Łemków // Wisła. – 1889.

³ Zubrzycki D. Granice między polskim a russkim narodem w Galicji. – Lwów, 1849.

⁴ Stieber Z. Dialekt Łemków (fonetyka i fonologia). – Kraków, 1982.

⁵ Reinfuss R. Łemkowie jako grupa etnograficzna // Prace i Materiały Etnograficzne. – Lublin, 1948

⁶ Kwielecki A. Z zagadnień historycznych i etnicznych dawnej Łemkowszczyzny // Lud. – t. 53.

так і віра⁷. Точно не знаємо, коли з'явилася назва «лемко», яка, ймовірно, походить від прислівка «лем» (лише, тільки).

До часу розпаду Австро-угорської імперії цей край був етнографічною, культурною і мовною цілісністю. Після розпаду, менша, північна частина увійшла до складу Польщі, а більша південна – до Словаччини; таким чином Лемківщину поділили державні кордони. Польські лемки заселяли територію Бескиду Низького та невелику частину Бескиду Сондецького. Як руські

Фот. Г. Дошна

горяни, вони є групою етнічно-культурного погранича і, між іншим через те, що вони відчували свою національну відмінність від сусідів, їх визнали етнографічною групою⁸. Їхня традиційна культура поєднує як впливи сусідніх культур, з якими часто контактувалися, між іншим коли ходили на заробіток, так і низку архаїчних елементів, які деінде перестали існувати. Зокрема у сфері вірувань і звичаїв збереглися давні елементи, у цьому числі залишки культу сил природи. Притаманний лемкам є також спосіб

⁷ Duć-Fajfer H. Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. PAU, Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej. – t. 7. – Kraków, 2001.

⁸ Reinfuss R. цит. праця.

забудови села і конструкція обійст. Дослідники звернули увагу на деякі риси лемківської вдачі, а зокрема вірність традиції⁹.

У час Другої світової війни та після неї, лемків змусили покинути свою землю, де сформувалася їхня культура, і переселитися на територію України і північні та західні землі Польщі. Там їх розпорошили, щоб асиміляція в польському середовищі тривала коротше¹⁰. У 50-і роки політичні умови дозволили їм повернутися, і частина лемків цим скористалася. Однак більшість надалі живе у діаспорі, продовжує, наскільки це можливо, традиції предків¹¹.

Наслідком зацікавлень етнографів і антропологів є відносно численні праці, що стосуються багатьох аспектів лемківської традиційної культури. Однак музична культура лемків не описана детальніше, хоча перерахувати можна низку праць, починаючи з XIX ст., автори яких презентують вибрані аспекти давніх, музичних традицій, а передусім публікують музичні записи пісень. Натомість менше є видань, що інтерпретують ці пісні.

Ще до Оскара Кольберга діяли два дослідники – Вацлав з Олеска і Жегота Паулі. Вацлав з Олеска (псевдонім Вацлава Залеського) видав «Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego»¹². У цій праці опинилося 1496 пісень, а точніше текстів, та 160 мелодій, інструментально опрацьованих К. Ліпінським. Цю велику кількість текстів автор розподілив, з огляду на зміст, на дві частини: пісні жіночі, яких була більшість, і чоловічі. Жіночі пісні супроводили між іншим всі родинні, релігійні свята та різні праці. Пісні зараховані до чоловічих – це передусім історичні. У вступі до праці Вацлав з Олеска прокоментував між іншим принципи транскрипції текстів та тематику пісень. Тексти містить також друга праця – «Pieśni ludu polskiego w Galicji» та «Pieśni ludu ruskiego w Galicji» (2 томи)¹³. У «Pieśniach ludu polskiego» пісні (а точніше їхні тексти) упорядковано на, між іншим: обрядові (хатні і святкові), думи, пісні до танця. Записи доповнили словацькі, чеські та українські варіанти. Так виглядають і «Pieśni narodu ruskiego», які також мають свої варіанти і історичні коментарі.

⁹ Nowak J. Zaginiony świat. Nazywają ich Łemkami. – Kraków, 2003.

¹⁰ Kwielecki A. Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji. – Warszawa, 1974.

¹¹ Pudło K. Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska // Prace i Materiały Etnograficzne. – t. 24. – 1985.

¹² Lwów, 1833.

¹³ Lwów, 1838 і 1839.

В згаданих вище працях не з'явилася назва «лемки». Її зустріти можна у О. Кольберга, коли писав про дюдей названих руснаками, або русинами. Однак в жодному з його томів не пишеться виключно про лемків, бо він керувався більше критерієм адміністративно-територіальним ніж етнічним. Матеріали, що стосуються лемків зібрані у трьох томах серії «Sanockie i Krośnieńskie»¹⁴ та частково в томі «Góry i Pogórze»¹⁵. В томі 49 («Sanockie i Krośnieńskie») Кольберг вмістив описи сімейних обрядів, між іншим весіль, хрестин та звичаїв. Там, музичні приклади вплетені в описи обрядів. Наступний том, (50), містить вже самі музичні приклади, без обрядового контексту, як вокальні, упорядковані згідно з критерієм змісту, так і записи без тексту, яких найчастіше супроводжують назви танців. Отже можна сказати, що вже інструментальні мелодії.

Збираючи матеріали до цієї серії Колберг розпоряджався записами зі своїх польових досліджень, але також користувався іншими джерелами. Це були вище згадані збірки Жеготи Паулі та Вацлава з Олеска, збірки українських дослідників, між іншим Торонського¹⁶ і Головацького¹⁷, а також матеріали з народознавчих часописів. Ці всі публікації містять переважно тексти, тому і у Кольберга їх більше, ніж мелодій.

Всіх музичних записів, переважно зроблених самим Кольбергом, в обох томах є більше 700, хоча не всі слід приписувати лемкам.

Після Кольберга написано дві основні праці про музику Бескиду Низького. Першою є етнографічний нарис Б. Густавича «O ludzie podduklańskim w ogólnosci a o Iwoniczanaach w szczególności» де, при нагоді обрядів, автор взяв до уваги і пов'язані з ними пісні, на жаль, без мелодій¹⁸. У цій праці є окремий фрагмент про музику, що містить багато текстів пісень та характеристику капел, що грають у цьому регіоні. Тексти (хоча без музики) доповнюють також опис весілля в праці В. Сарни¹⁹. Натомість друга велика праця походить вже з пізнішого періоду.

¹⁴ Kolberg O. Dzieła Wszystkie Oskara Kolberga – t. 49, 50, 51.

¹⁵ Kolberg O. Dzieła Wszystkie Oskara Kolberga – t. 44, 45.

¹⁶ Торонський О. цит. праця.

¹⁷ Головацький Й. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – Москва, 1878.

¹⁸ Gustawicz B. O ludzie podduklańskim w ogólnosci a o Iwoniczanaach w szczególności // Lud. – t. 6. – 1900.

¹⁹ Sarna W. Opis powiatu jasielskiego. – Jasło, 1908.

Лемківський хрест у Бескиді Низькому. Фот. П. Тшещинська

У міжвоєнний період з'явилася праця українського дослідника Лемківщини, Філарета Колесси. Основне значення для досліджень над музичним фольклором Лемківщини мають «Народні пісні з галицької Лемківщини», які містять великий пісенний матеріал, поділений згідно зі змістовим критерієм²⁰. Таким чином Колесса виділив між іншим любовні пісні, весільні, жартівливі,

²⁰ Львів, 1929.

застільні, але також побожні. Колесса збирал матеріал під час польових досліджень 1911–1913 рр., використовуючи як метод «олівцевий» так і фонограф. Праця містила більше 800 пісень, з-посеред яких більшість була записана в Висовій, Ганьчовій, Пантній, Маластові. Дослідник вважав лемківську музику діалектом української, з якою пов’язував зокрема старіші шари реperтуару. У новіших розшукував багато угорських, словацьких, а також польських впливів. Колесса проводив також аналітичні дослідження українського музичного фольклору, з натиском на співзалежності тексту і ритміки²¹.

Зацікавлення лемківською музикою продовжувалось серед українських дослідників також і пізніше. Як приклад слід згадати працю В. Гошовського²², та збірку більше 150 пісень з Устя Руського, видану М. Соболевським²³.

Після війни матеріал збирали переважно в Польщі. Записи лемківської музики містяться в збірці Інституту мистецтва ПАН та Радіо-центру народної культури. Про польові дослідження у Бещадах писала в 70-их роках А. Шаласьна²⁴.

З’явилися також праці, про окремі питання, що значною мірою дозволили доповнити скуче знання про лемківський музичний фольклор. Це три статті Й. Мрочека, які презентують результати аналізів пісень записаних у 60-их роках Р. Райнфусом. Ці статті, вміщені в «Materiałach Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku», стосуються пісень купальських, весільних та скотарських. Автор не подав детальних інформацій про музичну збірку, якою користувався, а зокрема про кількість мелодій і аналізів, які дали підставу до низки узагальнень. Однак можна припустити, що це була велика кількість.

Купальські пісні, котрі є дуже рідкісними в польських музичних збірках, записані в таких селах, як: Висова, Регетів (Горлицький повіт), Граб, Пантна (Ясельський повіт), Кремпна, Поляни (кросненський повіт), тобто на найбільш західних лемківських землях. В цій статті Мрочек провів аналіз 7 пісень на

²¹ Колесса Ф. М. Музикознавчі праці. – Київ, 1970.

²² Гошовський В. Проба генези одної лемківської весільної пісні // Науковий збірник Музею української культури в Свіднику. – № 3. – 1967.

²³ Соболевський М. Лемківські співанки. – Львів, 1967.

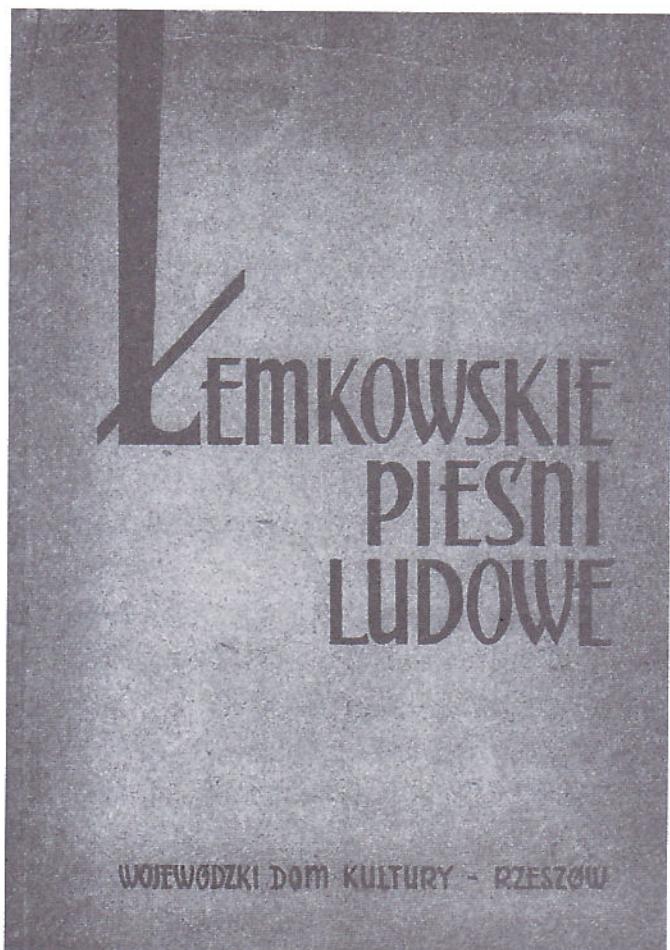
²⁴ Szałaśna A. Badania folklorystyczne w Bieszczadach // Muzyka. – 1972. – № 1 та: Z badań folkloru muzycznego we wsiah powiatu leskiego // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – 1972. – № 15.

Йордан у Білянці. Фот. Г. Дошна

Яна Купала записаних вище згаданих села та шукав їхніх варіантів на сусідніх землях²⁵. Порівняльним матеріалом стали купальські пісні з Землі любельської і сандомирської, мелодії зі збірок Колесси, угорські мелодії зі збірки Бартока та словацькі. Автор аналізує переважно записані пісні, інші використовує для порівнянь.

²⁵ Mroczek J. Pieśń sobótkowa u Łemków // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – 1966.

Збірка лемківських пісень Павла Стефановського,
Центральна гірська бібліотека ПТТК

дену самими лемками, на зміст текстів і музичні критерії, встановлені під час досліджень інших карпатських регіонів. Автор звернув увагу передусім на імпровізаційний характер мелодики і ритміки, перевагу десцендентальної мелодики і ритміки, визначені виконавчі манери. Помітна частина скотарського репертуару лемків – це скотарські заклики, інша група – це епічні пісні, які однак краще збереглися з південної сторони Карпат. У статті представлені стилістичні риси пісень разом з численними зразками, що записані під час польових досліджень. На думку автора цей репертуар співпадає з репертуаром інших частин Карпат (Словаччина, Румунія), що пов’язане з волоською колонізацією,

По іншому це виглядає в статті про весільні пісні²⁶. Тут описаний весільний репертуар лемків між іншим на основі праць Колесси і Гошовського та записів проведених Мрочеком і Райнфусом. Ці пісні – це ладканки і декілька груп співанок. Окремі групи опрацьовані з огляду на їх музичні властивості. Автор також звертає увагу і шукає зв’язку з мелодіями інших частин Карпат. Крім цього представляє обсяг, на якому виступають мелодії окремих груп, а також пов’язує хронологічні пісенні нашарування з колонізаційними хвилями.

Остання зі згаданих статей Мрочека – це студії про скотарські пісні²⁷. Виділення цієї групи пісень опирається на класифікацію прове-

²⁶ Mroczek J. Pieśni weselne Łemków po północnej stronie Karpat // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – 1970. – № 11.

²⁷ Mroczek J. Ze studiów nad melodiami łemkowskich pieśni pasterskich // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – 1973. – № 17/18.

хоча ці риси розпорешені, бо Бескид Низький – це регіон більшою мірою сільськогосподарський. Хоча важко погодитися зі всіма інтерпретаціями Й. Мрочека, то й важко заперечити, що помітно поширив наше знання про пісенний фольклор цієї частини Карпат.

Слід вказати і інші позиції, що містять записи лемківських пісень. Це між іншим «Łemkowskie pieśni ludowe», зібрані П. Стефановським²⁸ та пізні публіковані в тижневику Українського культурного товариства «Наше слово» Й. Поляновським²⁹. Дослідження над лемківськими музичними традиціями проводила останнім часом Богуміла Тарасевич, яка займалася перед усім сучасним станом музичного фольклору лемків, у цьому числі і тих, що проживають в діаспорі. Дослідниця спостерігає зміни, що відбуваються в традиційній обрядовості та збирає музичний матеріал, який документує лемківську колишню і сучасну музичну ситуацію. Давня обрядовість збереглася передусім у родинному колі. Це переважно сімейні і церковні обряди³⁰. За словами авторки, після переселення, в рамках звичаїв і щорічних обрядів відмічали між іншим:

Вечерики (вечірниці)

Рождество Ісуса Христа – зв'язане з колядуванням,

Водохреста (Йордан) – коли співали щедрівки,

Великденъ,

Русалля,

Кермеш (ярмарок).

Численні звичаї супроводили хліборобські роботи, та співали під час всіх праць. Сьогодні, лемківська діасpora, зі всіх звичаїв, з-посеред яких тут згадано лише декілька, зберегла переважно ті, які пов'язані з церковними святами. Так і сталося з сімейними святами. Деякі з них давно перестали існувати, інші, у тому числі і весільні, стали подібними до звичаїв суспільства, в якому дана група лемків перебувала. Вплив на це мав також загальний процес урбанізації. Перетворенню підлягала також музика, змінився пісенний реперуар, також інструментальна музика і склад

²⁸ Stefanowski P. Łemkowskie pieśni ludowe. – Rzeszów, 1964. Однак цієї праці я не бачила.

²⁹ В роках 1982–1983.

³⁰ Tarasiewicz B. Tradycja a współczesność obrzędowości łemkowskiej w diasporze // Dziedzictwo europejskie a polska kultura muzyczna w dobie przemian / red. A. Czekanowska. – Kraków, 1995.

ансамблів. Перегляд літератури, що стосується лемківських, музичних традицій вказує на те, що багато чого ще не досліджували. Зокрема цікавою являється проблема змін у репертуарі, які є наслідком акції переселення лемків.

Юстина Чонстка-Клапита
Інститут етнології та антропології культури
Ягеллонського університету

Автокласифікація музичного репертуару руснацького села Остурня (Спішське Замагур'є¹)

Остурня – це руснацьке село у словацькій частині Спішського Замагур'я. У Словаччині руснаки заселяють східні і північні регіони, а найбільші осередки колонізації цього типу виступають на північно-східній території. Спішські русини є, поруч з гуцулами, бойками і лемками², одною з основних горянських, руських етнографічних груп у Карпатах, а Остурня визначає західну межу цієї території. Й музичний репертуар має свої варіанти на території цілого Спішського Замагур'я, у цьому числі також на території колишньої Угорщини. Однак можна помітити вплив з сусідніх регіонів, або споріднених з цим селом через історичні чинники. Можна тут віднайти індивідуально перетворені мелодично-текстові мотиви з Підгалля, П'єнін, Ліптова, Лемківщини, Гуцульщини і Закарпаття. Не можна також оминути увагою вплив, який музична культура остурнянських русинів в різних історичних періодах мала на інші етнічні групи (наприклад на горян з Підгалля, чи Спіші), з якими вони межували, або зустрічалися³. Неабиякий вплив на створення багатої і регіонально різноманітної музичної культури Західних Карпат відіграло сильно рутенізоване волоське населення, яке

¹ Пол. Zamagurze Spiskie, слов. Zamagurie – це частина Спіші розташована з північної сторони хребта Спішської Магури [примітка перекладача].

² В літературі часто утотожнюються остурнянських русинів з лемками (Mileski W., Reychman A. Oستurnia – wieś spiska na kresach łemkowskiego zasięgu // Wierchy. – Kraków, 1935. – С. 117 – 140. Остурняни не знають поняття «лемко», а себе називають «руснаками» або «грекокатоликами» (переважно найстарша генерація). Отже це поняття перенесено з території, яка охоплює лемківську колонізацію (Бескид Низький і східна частина Бескиду Сондецього).

³ Czastka-Kłapyta J. Muzyka Osturni w kontekście wieloetniczności Spisza // Prace Pienińskie. – Szczawnica, 2007. – С. 237–241.

появилося на території Спіші під кінець XV ст.⁴ Наслідком цього є русинські села, які, за К. Добровольським, є одночасно найдавнішим шаром колонізації цього типу на території як Польщі, так і Словаччини⁵. Про зв'язок остурнян з прибульцями зі сходу говорить місцева традиція про те, що село, після гуситських війн Жіжки, заснували колоність з Верховини – гуцули⁶.

Остурня. Фот. П. Клапита

Русини, як кожна етнографічна група, чи культурний регіон, мають свої методи класифікації музичного репертуару. Головним показником поділу музичного репертуару є поняття і назви, яких вживається для окреслення етномузичних фактів. Етнічні групи, що заселяють гірські південні території Польщі і прикордонні зони, в подібний спосіб групують музичну дійсність, попри те, що використовують інші назви і стилістично різний музичний

⁴ Czastka-Kłapyta J. Wpływ wołoskie w folklorze muzycznym Karpat ze szczególnym uwzględnieniem rusińskiej wsi Osturnia – przyczynek do rozważań // Wołoskie dziedzictwo Karpat. – Czeski Cieszyn, 2008. C. 51–68.

⁵ Dobrowolski K. Migracje wołoskie na ziemiach dawnego państwa polskiego // Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970. – C. 89–97 i Dobrowolski K. Studia nad kulturą pasterską w Karpatach północnych – typologia wędrówek pasterskich od XIV do XX w. // Pasterstwo Tatr Polskich... – C. 98–119.

⁶ Chałupecki I, Harabin J. Dejiny Osturne. – Osturňa, 2004. – C. 30.

матеріал. Особливе зацікавлення викликають назви пісень співаних просто неба, які пов'язані з групою репертуару, що має окремі стилістичні і виконавчі властивості. Відмінності в способах групування помітні також в рамках одного регіону і тоді, як правило, їх можна пояснити між іншим віком інформатора, становим збереження традиційної культури та ступенем інфільтрації нового репертуару. Руські горяни з Остурні, що заселяють етнографічний регіон Спішського Замагур'я мають у свідомості свій розподіл музичного фольклору. Звернувши увагу на своєрідну номенклатурну систему можна пізнати реальне місце пісні в суспільному житті мешканців цього села і уникнути помилок, що виникають через приписання їм невідповідних понять.

Про питання функціонування музики в свідомості творців і виконавців вперше у польській етномузикології написав у своїй статті Ян Стеншевський:

Дослідження своєрідних властивостей культури може і повинно відбуватися також через пізнання її наче з середини, між іншим через розпізнання існуючих в культурі груп понять, які на свій спосіб розчленовують дійсність (наприклад музику) як у значенневому плані, так і у формально-логічному⁷.

Правильно проведена класифікація повинна укладатися в логічну цілісність пов'язаних із собою елементів. Як правило, це багатоступенева структура, що опирається на однорідні критерії поділу, які є мішаниною гетерогенічних аспектів: музичних, змістових, функційних, релігійних⁸, а також регіональної належності. Питання регіональної належності, тобто локальної свідомості того, що своє, рідне, а що чуже, тут особливо відзначається. Тому, щоб зрозуміти незвичайне багатство форм і музичних жанрів різного походження, слід усвідомити, що це таке справжня народна музика. Ян Стеншевський називає її народною таку музикою,

[...] яка незалежно від суспільного походження існує в даному часі посеред селян, тобто є ними загально акцептована і використовувана. Отже

⁷ Stęszewski J. Rzeczy, świadomość i nazwy w badaniach etnomuzykologicznych (na przykładzie polskiego folkloru) // Rocznik Historii Sztuki. – t. 15. – Warszawa, 1974.

⁸ Там само. – С. 55.

предметом досліджень є не лише мелодії, які народилися в селі, але також ті, що перейняті з професійної музики та від інших суспільних верств, якщо їх зарахувати до усної традиції селян⁹.

В музиці Остурні співіснують різні групи пісень, котрі можна віднести до рідної, традиційної течії, та чужі. Пісні чужого походження асимілювалися, а в деяких випадках підлягали перетворенням, щоб відповісти місцевим смакам і виконавчій практиці. Остурняни мають однак велику свідомість того, що рідне, а що чуже, засвоєне. Тому, найчастіше, вони вміють точно визначити походження більшості пісень (словацькі, польські, руснацькі – українські). Лише найстарша, і середня за віком генерація має повну свідомість свого стилю і рідної музичної традиції. Тому представлений тут поділ репертуару буде спиратися на опитуванні найстаршої, найбільш репрезентативної вікової групи, з натиском на вокальну творчість. В пісенному репертуарі можна виділити три основні форми співу: найбільш поширену – групову без інструментального супроводу, групову з інструментальним супроводом і найменш популярну – соло. У груповому співі майже завжди виступає багатоголосся, про що місцевий люд каже – *терцуванє*. З'являється тут, так як і в інших етнічно руських групах на Спіші, також і давніший спосіб ведення голосів, в літературі названий гетерофонією варіативною. Це пов'язано з лінеарним способом думати і через те асоціювати варіанти даної мелодичної версії, які створюють суму різних, рідкісних на території Карпат, інтервальних залежностей між голосами¹⁰. Слід наголосити на тому, що русинський музичний репертуар у своїй основі є більш архаїчний в порівнянні до репертуару інших етнічних груп на Спіші¹¹. Остурняни співають найчастіше в високих голосових регістрах, хоча жіночий спів займає набагато нижчий регістр ніж чоловічий. Спосіб видобуття голосу – міцний, поєднаний з так званим *заціонганем*¹², тобто схильністю до продовжування ритмічних вартостей на кінцях фраз та з'єднування звуків на одному подиху в довгі музичні фрази.

⁹ Stęszewski J. Muzyka Ludowa // Etnografia Polski. – t. 2. – C. 245.

¹⁰ Bičanová K. Piesňový repertoár Rusinov na hornom Spiši // Slovenská Hudba. – R. XXVI. – Bratislava, 2000. – C. 299.

¹¹ Там само. – С. 296.

¹² Поняття створене жителями сусідніх сіл: Франкової Великої, Жепіск, Лапшанки, Юргова і Лапш Вижніх.

Остурнянські горяни виділяють три основні пісенні групи. Основна, і одночасно найбільш традіційна – це *спеванки*. Друга, також рідна, група, це релігійний репертуар, про які говорять *песні набозні*. Третя група – це *песні сполоченські*, які, на думку інформаторів, чужі: словацькі та польські. Тут чітко зарисовується розмежування на два поняття: *спеванки і песні*. У першому випадку підтвердженням поділу може бути визнання цієї групи репертуару головною течією світської, рідної музичної творчості. Загально кажучи *спеванками* можна назвати ті пісні, котрі виконуються не в церкві, за винятком чужих. Другий термін – *песні* – дозволяє з одного боку підкреслити помітну різницю між піснями світськими та релігійними – на думку остурнян більш серйозними, про які говорять *набозні песні*, з другого – відділити репертуар, який походить з чужої, новішої музичної культури, від автохтонного, з яким вони утотожнюються. Групу чужих пісень мешканці називають – *песні сполоченські* (суспільні). Отже основним критерієм вище згаданих поділів були питання: місця виконання, функції, призначення та відчуття місцевої приналежності.

В рамках *песні набозних* можна виділити дві підгрупи: *песні церковні* та *коленди*. До церковного репертуару входить ціла низка пісень пов'язаних з греко-католицьким літургійним календарем. Деякі церковні пісні, попри асоціації з сакральними місцями, могли співатися теж у домах, передусім жінками, які виконували різні роботи, як прядіння. Бували випадки, що їх використували під час пасіння корів молодими дівчатами, або старими жінками. Існує ще один альтернативний термін на *песні церковні* співані поза церквою – *спеванки набозні*. Але ця назва зарезервована лише для деяких, вибраних пісень. Використання терміну *спеванки*, для репертуару співаного у церкві не зустрічається, тому що це не відповідало би відчуттю святості і поваги місця. *Набозними спеванками* називається найчастіше репертуар котрий виконується в хаті, найчастіше під час прядіння (*прядок*), про який альтернативно говориться *нүти набозні*, про що нижче. Іншими *набозними песнями*, що їх могли співати поза церквою, були коляди та пісні йорданські. У цьому випадку вони не змінюють номенклатури і, попри зміну місця їхнього виконання, залишаються *песнями* – *колендами* і *песнями церковними на Водохреце*. *Коленди* відрізняються в церковному репертуарі тим, що їх можна виконувати лише на визначені мелодії. Існує

однак приклад виконання одного з текстів коленди на, широко розповсюдженну на польській стороні Спіша, спішську нуту, яку вживається найчастіше до слів пісні «Туляло се туляло то цервоне ябуско». В Остурні вважають цю мелодію лише супроводом тексту.

Приклад 1

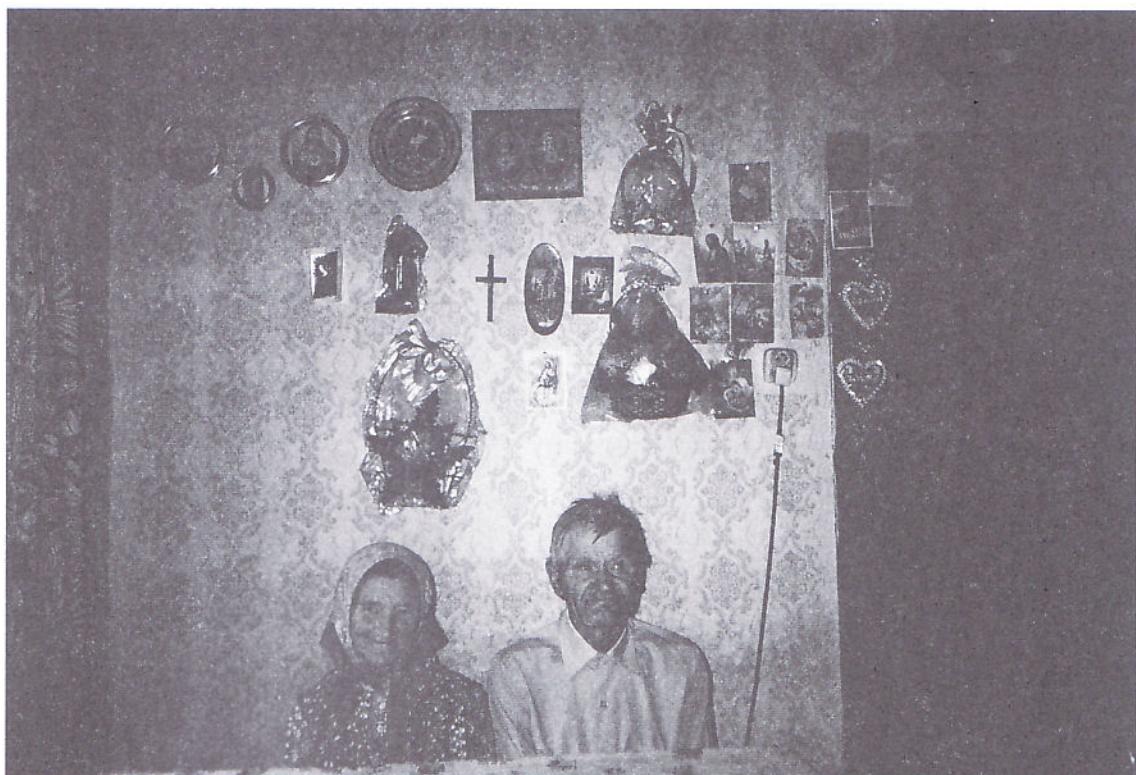
Z. Kapral (ur. 1933), Osturnia 2005

W Be - tla - ly - je na ly - le na ly - le paś - li (u)ow - ce
pas - ty - a - niel sie im u - ka - zał
u - ka - zał do Be - tlk - ma iść ka - zał.

Як я вже згадувала, ядро світського репертуару це *спеванки*, які стануть основою подальших поділів вокального репертуару. Критеріями відрізнення є, з одного боку, музичні, з другого по-замузичні аспекти, пов'язані з джерелом походження пісні та їхньої місцевої приналежності. Головний поділ визначає група різних мелодій, податливих на індивідуальні перетворення, які в діалекті називаються *нутами*. На ці мелодії виконується *остурнянські спеванки*. Подальшими трьома групами є: *русънацъкі спеванки* звані також *українськими, вшеліякі спеванки* невідомого походження та *воєнські i рекрутські спеванки*. *Остурнянські нути* мають багато спільного з підгалянськими, а навіть в деяких випадках вони збіжні. Тому що «істотою підгалянської нути є гармонійно-напрямкова схема, що допускає будь-яку кількість різних мелодій з огляду на ритміку і мелодику»¹³. Однак в *остурнянських нутах* гармонія не відіграє першорядну роль, як в підгалянських, тому що головною є тут мелодика. Можливо це виникає з того що виникає з того, що музика Остурні залишається більше під впливом угорської і словацької музики, в яких «(...) гармонія служить лише для підкреслення і збагачення підкресленню і збагаченню висунутої на перший план мелодії»¹⁴. Тому саме мелодія є одним з факторів, що дозволяють ідентифікувати дану нуту. Ця ідентифікація може в деяких випадках

¹³ Kotoński W. Uwagi o muzyce ludowej Podhala // Muzyka. – 1953, 1954. – C. 6.

¹⁴ Там само.

Марія і Андрей Брийки, Остурня 2005. Фот. Й. Чонстка-Клапита

викликати труднощі, що може бути пов'язане з помітними перетвореннями в рамках *нут*. Ці перетворення вказують на рівень життєвості даних *нут*, який в досліджуваному селі виявився значним. Це підтверджує кількість зареєстрованих варіантів різних *нут*, зокрема цих найбільш розповсюджених. Подальше розрізнення стосується остурнянських *нут*. Його критерій є також музичний і поділяє його на дві основні категорії: *нуди до співу* та *до танця*. Нетанцювальні *нуди* співані, як правило, повільніше, часто з більшою ритмічною і метричною свободою. Саме ця група пісень супроводить майже кожну подію в житті мешканців. Їх співали як в приміщеннях, так і просто неба.

Нуди до співу можна поділити на декілька менших підгруп, різних з огляду функції, місця виконання та музичних властивостей. На думку жителів села, стилістичні властивості мелодій окремих підгруп помітно відрізняються одна від одної. Інформатори стверджували, що

по-іншому співається постні *нуди*, по-іншому *браутську* і *югаську* [чабанську – А.В.], і вишеліякі остурнянські *нуди* (...)¹⁵.

¹⁵ Інф. З. Капраль.

Ці підгрупи утворюють нути: югаські, постні, браутську, вишеліякі остурнянські нути. Як вище згадувалось, основою розрізnenня стали суто музичні критерії. Однак крім цієї категорії, населення пов'язувало виконання деяких нут з характерними для них обставинами, що відносилися до групи репертуару югаського і постного.

Югаські нути – є набільш індивідуалізованою групою остурнянських нут. Вони характерні специфічними властивостями стилістичними і виконавчими, які рідко виступають в інших гру-

Марія і Андрей Васічаки в Остурні. Фот. Й. Чонстка-Клапита

пах нут. Їх виконується під час випасу овець, просто неба, при відповідному краєвиді, найчастіше на високих полянах Магури Спішської і Татрів. Гори викликають там очікувані акустичні ефекти. Югаські співанки співають переважно чоловіки, але бувало, що і жінки під час пасіння корів. Вони часто закінчували свій спів окликом, який нагадує висъкане жінок з Підгалля, а остурнянками називане: уйканє.

Постні нути – звані також набозними виконуються у Великому пості і під час Пилипівки, а також під час пасіння корів

і прядіння. Тексти цих співанок довгі, інколи доходять до двадцяти кількох строф. Характерна для них є розповідність, що асоціюється з баладовими формами. Більшість цих текстів має характер релігійно-моралізаторський¹⁶. Нутри виконувані у Великий піст називаються додатково: жалосні, бо оповідають про страсті Господа Ісуса Христа¹⁷.

Приклад 2

Z. Kapral (ur. 1933), Osturnia 2005

Christe Sar-ju - u spra-wied-łi - wy i hos-po - dy - y ter-pe - tli - wy
 stra-smo-zbi - ty - y ska - bi - wa - ry i ska - rad - no po - ru - ha - ny
 I - mi - se zra - nia - e - ry

Наступна група, яку можна виділити за музичними критеріями і обставинами виконання – це путніцькі нутри [паломницькі – А.В.] – від паломників (путніків), які у час посту мандрували до образу Божої Матері у Левочі. Їхню дводенну мандрівку супроводжували пісні путніцьких співанок для Діви Марії. Одна з інформаторок згадує: «коли ми піднялися на гору, там нас вітали люди з Остурні, співаючи: Вітайте путніцкове [паломники – А.В.], що ви нам принесли», а паломники відповідали: «Ми принесли вітання від Святої Богородиці»¹⁸.

Браутська нута – це цікавий приклад мелодії, використання якої охопило майже цілий обрядовий репертуар села¹⁹. Її співали в різних варіантах. Це також єдиний приклад мелодії з прохідним характером, тобто вона, що може функціонувати як у вокальному, так і танцювальному (так званий *брауські танець*) репертуарі. Цю нуту можна використати також в танцю колесо. Жителі Остурні чудово знають звідки походить назва *браутська нута*, від *браута* – молода, але не знають, що це походить з німецької мови²⁰. На польському боці Спіші ця назва (*браута*, також *брауна*) давно

¹⁶ Częstka J. Osturnia – etniczna wyspa // Tatry TPN. – № 4. – 2006. – С. 66–69.

¹⁷ Інф. З. Капраль.

¹⁸ Таж сама.

¹⁹ Częstka J. Osturnia – etniczna wyspa. – С. 68.

²⁰ Die Braut – молода.

перестала існувати²¹. *Браутська нута* асоціюється перед усім з обрядом *цепін* [надівання очіпка молодій – А.В.], під час якого всі заміжні жінки співали на цю *нуту* безлік текстів пов'язаних з цим обрядом і з подружжям. Лише після *цепін* виконується *браутський танець* навколо *браути* та молодого, в якому участь беруть всі гості. На *браутську нуту* можна співати також і інші *спеванки*, також у час *свадви* (весілля). Тоді виконували їх вокально по черзі, або спільно, групами чоловіків і жінок. Підрядне значення цієї *нуги* відноситься до супроводу інших обрядів, як *русадля*²², або *хрестіни* (хрестини), та інших подій, і тоді цю *нугу* називають *спеванкою/нугою при пальонце* (горілці), при *пасеню*, на *забав'є*, на *свадбę*. Про подальший поділ *браутської нуги* вирішили позамузичні фактори. Це було передусім: пов'язання з іншими обрядами ніж *цепіні*, також зв'язок з іншим танцем (до *кулецка*) та різними обставинами виконувати цю *нугу*.

Іншу групу пісень різного походження і властивостей складає репертуар званий: *вшеліякі нуги остурнянські*. Ці *нуги*, ймовірно, селяни пристосували до місцевих музичних взірців, що є обов'язковими у селі. Тому вони існують у свідомості як свої, остурнянські. Їх виконували передусім при випасі худоби, на *свадбі* і різних забавах та після *забіячки* [забою тварин – А.В.].

Нуги до танця – це протиставна категорія у відношенні до *нуг до співу*. Вони утворюють групу мелодій різного походження і характеру і супроводять танці такі як: *медведій танець*, *цирдаш*, *браутський танець*, *коломийка*, *колесо* (до *кулецка*), *коло фляши*, *шімі танець*, *кресаний* та *гуроль*. Синонімом танцюванальної *нуги* є *приспівка*. Її значення близьке *пишисьпевкам* в підгалянських танцях. *Приспівку* виконується завжди перед танцем без інструментального акомпаніаменту. Її починає один співак, що стоїть перед ансамблем музикантів, названим, як в інших горянських групах, *музицою*. Однак в Остурні поняття *приспівки* є ширше від підгалянської. Вона охоплює з одного боку *нуги* з короткими текстами, за будовою і характером подібні до підгалянських, а з другого – з довшими, змінними, або чітко визначеніми текстами. *Приспівки* остурнянські можна виконувати також

²¹ Zbiór pieśni ludowych Zamagurza Spiskiego / red. A. Szurmiak-Bogucka та інші. – Łapsze Niżne, 2007. – C. 23.

²² Звичай розповсюдженій на цілій Спіші. На Зелені Свята хлопці грають навколо мая – прибраної смереки, яку ставлять перед хатою дівки [примітка перекладача]

в ансамблі, наприклад в *браутському танцю*, до *кулецька* (названим також – *колесо*).

Нути (приспівки) до кулецька (колесо) становлять найбагатшу групу вокального танцювального репертуару. Формують збірку співанок різної довжини і формально-музичних властивостей. Цю групу зарахувати можна до категорії перехідного репертуару, тобто їх можна як співати, так і танцювати – до *кулецька*. Цей танець починається від заклику – до *кулецька!* Після того всі зхоплювалися за руки нормальню, або навхрест за спину і співали вибрану співанку танцюючи навколо. Найчастіше співали одну з трьох співанок: «Москолъ», «Дейзе мі Яніцку», «Я паробек з Капусян». Інформатори часто пов’язували другу співанку з циганами – одна з опитуваних згадує:

[...] цигани Шандор і Mipra гравали цю співанку на гуслях (скрипці) і басі на забаві в корчмі.

Приклад 3

Z. Kapral(ур. 1933), M. Kusnierek(ур. 1930), Osturnia 2005

(-) 7

Танець *коло фляши* виконували до мелодій *коломийок*, або *гайдука*. Його танцювали соло в колі парубків. Це танець навколо повної пляшки пальонки (горілки). Хто перевернув пляшку, тому довелося дати літр пальонки камерадам (друзям), а якщо не перевернув – вона належала йому.

Остурняни виділяють окрему категорію танцювального репертуару, про яку говорять – *остурнянські*. До цього належать танці без приспівки, як: *рувня* і *вальчик*. Танець *рувня* танцювали парами, крутившись навколо кімнати²³. *Вальчик*, як новіший танець, зберігся до сьогодні і супроводить кожну танцювальну

²³ Инф. М. Ляхова.

забаву. Іншими танцями, безсумнівно магічного походження, яких однак давно не танцюється є: *орлій танець*, який виконували молоді дівчата та хлопці під час випасу худоби, та так званий танець *коло масъліцьки*, який танцювали в хаті молоді господині, коли робили масло. Деякі інформатори старшого віку згадували посеред давніх танців теж *козака*. На жаль, більшість опитуваних вже дуже похилого віку і багато чого не пам'ятає, тому це не дозволило здобути більше інформацій на цю тему. Сучасний танцювальний реперуар творять чужі танці, як: *фокстрот, бугі-бугі та шімі танець з приспівкою*. Це підтверджують висловлювання інформаторів: *це новіші танці, не наші, зі світу, але ми їх теж часом танцювали*²⁴.

Крім *спєванок*, що виконувались на *нуті* до співу і танцю, виділити ще можна п'ять груп пісень, які інформатори називають своїми, хоча зі свідомістю їхнього чужого походження (польського, словацького, українського – руснацького). Виняток становить лише група колискових. Критерієм розрізnenня цих груп є їхнє походження і обставини виконування. Ті *спєванки*, на відміну від *нут*, зокрема до співу, мають, як правило, свої, незмінні мелодії і тексти. Тому вони не становлять так репрезентативного, багатого і різноманітного репертуару, як *остурнянські нуті*.

Першу, основну групу, утворюють так звані *руснацькі спєванки*, часто звані також українськими. Це одна з чотирьох груп пісень, з якими жителі Остурні особливо утотожнюються. Люди говорять, що навчилися цих пісень або завдяки українським вчителям, які вчили у школі, зокрема в роках навчання по-українськи (1945–1949 та 1952–1960)²⁵ або іншим людям, що проживали у цьому селі. Отже можна ствердити, що існують два джерела цих пісень в репертуарі села: школа та безпосередній переказ.

Друга група – це *спєванки* переважно невідомого походження, названі остурнянами загальним поняттям – *наші спєванки – виеллякі*. З музикологічної точки зору, це пісні різного походження: польського – спішського, підгалянського, п'єнінського, лемківського і словацького та українського. Інші *спєванки*, які входять до складу цієї групи, остурняни називають *староданіми*.

Наступну, третю групу *спєванок* – воєнських виділено на основі двох чинників: обставин їх пізнання і виконання. Воєнські

²⁴ Інф. М. Васічак.

²⁵ Chałupiecki I., Harabin J. цит. праця. – С. 113.

спєванки принесли до Остурні чоловіки, які співали їх під час боротьби на фронті в роках 1943–1945²⁶. Вони швидко перейшли до жіночого пісенного репертуару і супроводили всі можливі події (весілля, забави, зустрічі, випас, тощо). Більшість з них, на думку людей, польського походження. Одна з цих пісень увійшла до обряду пов'язаного з грою навколо мая. ЇЇ виконували групи молодих чоловіків, що ходили дідіною (селом) при супроводі музики, або без неї – вокально.

Приклад 4

A. Bryjka (1934), Osturnia 2004

s. 1. Cho - di - my cho - di - my cho - re po - die - di - rie

nie jed - naj ma - mi - cki ce - ru (u)o - bu - dxi -

my nie - jed - naj ma - mi - ku ce - ru (u)o - bu - dxi -

my

Четверта група – це *рекрутські спєванки*, пов'язані з призовом на військову службу молодих чоловіків – *рекрутів*. Про виділення цієї групи вирішив передусім критерій обставин їхнього виконування. Люди, попри те, що асоціювали ці пісні переважно з днем прощання юнаків, що йшли в солдати, або на війну, виконували їх, як *воєнські* на різних заходах. Найчіткіше виділеними з-посеред п'яти груп є *колисанки*. Основним критерієм їхнього виділення було не лише місце і обставини виконання, але передусім місцева приналежність. Отже колискові – це наступна група репертуару, яку остурняни називають рідною.

Існуюча в місцевій свідомості класифікація музичного репертуару презентується як поділ широкий і багатоярусний, головним визначником якого став критерій місцевої приналежності, яка частково пов'язана з панівними тут музичними взірцями. Цей критерій розділив музичний репертуар на дві основні категорії: пов'язану з рідним музичним матеріалом, до якого зарахувати

²⁶ Інф. Й. Капраль.

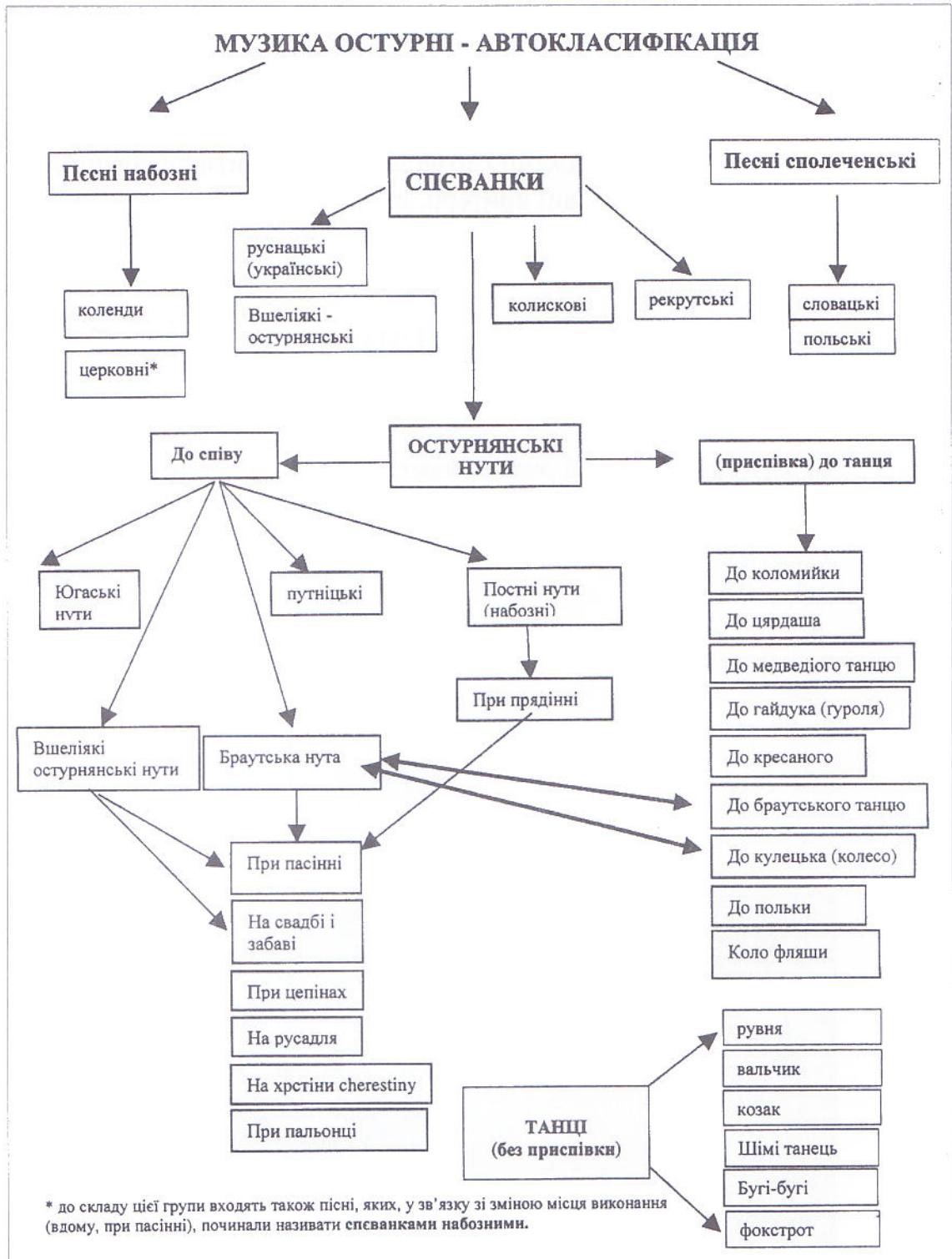
можна всі спеванки і нути, названі остурнянськими і песні на-бозні та групу по'язану з зовнішнім впливом, тобто чужу, з якою мешканці більшою, або меншою мірою утотожнюються, і яка стала частиною репертуару. До цієї категорії можна зарахувати: песні сполоченські, спеванки русьнацькі, воєнські і рекрутські. Зі всіх цих пісенних груп, люди найменш утотожнювалися з групою репертуару названого сполоченські песні. Важливий є також і музичний критерій, який вирішив не лише про індивідуальність

В Остурні. Фот. Й. Чонстка-Клапита

деяких остурнянських нут (*югаські і постні*), але також про виділення двох основних категорій: *нут до співу і нут до танця*, хоча інколи ці дві категорії зустрічалися (*браутська нута, репертуар до кулецька*). В танцювальному репертуарі, як з приспівкою так і без – всі приклади за винятком *фокстрота і бугі-бугі* остурняни визнали як свої.

Підрядними факторами, що порядкують музику цього села були питання місця, функції, обставин виконання та зв'язку з обрядом. Багато виділених пісенних груп накладається одна на одну, зокрема при обставинах виконання наприклад *постні нути* – їх можна виконувати також при пасінні. Існують теж

приклади *нут*, перехідного характеру, як: *браутська*, а також одна з остурнянських *нут* і деякі *співанки* («Москоль», «Дей зе мі Яніцку», «Я паробек з Капусян»), які можуть супроводити різні події. Вище наведена діаграма показує всі поділи і зв'язки між окремими групами репертуару. Групи рідного репертуару, про

які остурняни говорять свій, виділено напівжирними рамками. Цей характерний погляд на дійсність через нанесення на неї ряду понять повинен стати предметом досліджень в інших субрегіонах Спішського Замагур'я, а також інших етнічних руських груп у Карпатах. Ці дослідження дозволили б помітити як різниці, так і спільні, дистинктивні критерії, що лежать у підставі порядкування музичної дійсності²⁷.

²⁷ Стаття написана на основі магістерської дисертації, *Częstka J. Charakterystyka etnomuzykologiczna wsi Osturnia – dynamika przemian repertuaru muzycznego.* – Kraków, 2007 під керівництвом проф. Я. Стеншевського в Інституті музикології Ягеллонського університету.

Станіслав Вінценз – в бік діалогу

вибрані листи і фотографії

Зібрали і упорядкували: Андрей Рущак, Кароліна Квєcenська,
Анна Важеха,
До друку вибрала Лігія Ящевська

Зміст

Вступ.	5
Гуцули, Бойки, Лемки - традиція і сучасність МАТЕРІАЛИ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ	
ПЕРЕДМОВА	9
Єжи Чайковський	
Чи волохи це Włosi.	13
ПАТРИЦІЯ ТШЕШЧИНСЬКА	
Гуцульщина і українські Карпати в польській культурі колись та сьогодні	29
ІГОР МАЦІЄВСЬКИЙ	
Музика у міжкультурному контексті	43
ВІКТОРІЯ ШМІТ	
Роль скрипки в гуцульській музиці	65
Уршуля Яніцька-Кшивда	
Дивні полонини (про гуцульську демонологію)	75
МАГДАЛЕНА КВЕЦІНСЬКА	
Сучасний образ бойка в очах дрібної шляхти з околиць Самбора	93
ПІОТР ДАЛІГ	
Бойківські музичні традиції і їхнє відродження у сучасній українській етномузикології	101
Божена Левандовська	
З досліджень над лемківським музичним фольклором	113
Юстина Чонстка-Клапита	
Автокласифікація музичного репертуару руснацького села Остурня (Спішське Замагур'є)	123

Станіслав Вінценз – в бік діалогу
вибрані листи і фотографії

ПЕРЕДМОВА	140
Листування Саніслава Вінценза і Марійки Могорук .	145
Листи Василини Чорниш до Ірени Вінценз	161
Юстина Чонстка-Клапита, Пйотр Клапита	
Станіслав Вінценз у Krakovі	189

BIBLIOTEKA GÓRSKA
CENTRALNEGO OŚRODKA TURYSTYKI GÓRSKIEJ
PTTK w KRAKOWIE

Том 1

80 lat Oddziału PTT-PTTK w Bochni
1928–2008
Kraków 2008

Том 2

Karty z dziejów rabczańskiej turystyki
(W 80-lecie Oddziału PTT-PTTK w Rabce)
Kraków 2008

Том 3

Huculi, Bojkowie, Łemkowie
Kraków 2008

Том 4

Władysław S. Lenkiewicz, Adam Marasek
Zimowa turystyka piesza w górach
Kraków 2008

Том 5

Гуцули, бойки, лемки. Традиція і сучасність

ISBN 978-83-89819-71-0